

BELAGATTA İLTİFAT

Kadir Kınar
(Dr.) Erciyes Ü. İlahiyat F.
kinark@erciyes.edu.tr

İltifat konuşma veya yazı esnasında cümlelerin anlamı değişmemek şartıyla, anlama zenginlik katmak yahut yapıldığı bağlam için çok önemli retorik gayeleri gerçekleştirmek amacıyla şahıs zamirlerinde, tekil, ikil, çoğul gibi şahıs sayılarında, geçmiş, şimdiki, gelecek zaman gibi fiil kiplerinde, cümle türü ve cümle öğelerinde, edatlarda vb. sayılanların birinden diğerine geçiş ve dönüşü ifade etmektedir. İltifat, söze güzellik ve albenilik kazandırmakta, onu cazip ve müh-reli hale getirmektedir. Belagatçılar iltifatın genel bir retorik sırrı olduğunu düşünmektedirler. O da, sözün tazelik kazanması ve söz tek bir üslupta devam ettiği takdirde dinleyicinin bıkmıyıp usanmaması için zindeliğinin sürekli yenilenmesidir. İnsan gönlü daima bir hal üzere devam etmekten sıkılır, değişiklik ister. Aynı şeyleri duymaktan veya seyretmekten gına getirir. Eğer konuşma veya yazı tekdüzeliğinden çıkarılıp değişiklik yapılır, renklendirilirse bu durum dinleyicinin veya okuyucunun saklığını artırır. İşte iltifat, bunu sağlayan söz sanatlarından biridir. Makalede iltifatın tarihi gelişimi, belagattaki yeri ve önemi, gerçekleştirdiği retorik amaçların neler olduğu gibi hususlar araştırılmaya çalışılmıştır.

Giriş

Dil insanlar arasında iletişimin en etkin aracı olarak kabul edilmektedir. Konuşan veya yazan bir kimsenin en büyük gayesi mesajını insanlara olabildiğince etkin ve kalıcı bir şekilde ulaştırmaktır. Bu nedenle mesajı ulaştırmada seçilen kelimelerin, cümlelerin, kullanılan üslubun önemi inkar edilemez. Öyle bir üslup kullanılmalıdır ki dinleyici dinlediğinden, okuyucu okuduğundan, bıkmadan sıkılmadan dinlediği veya okuduğu mesajı algılayabilmelidir. Mesajın doğru ve anlaşılır bir biçimde muhataba ulaştırılabilmesi için her makama uygun bir deyiş tercih edilmeli, muhatapların sosyal ve psikolojik durumları göz önünde bulundurulmalı, gerekirse çeşitli açılardan düzeyleri hesaba katılmalıdır. Böylesi dış etkenlerin göz önünde bulundurulması, mesajın doğru bir şekilde ulaştırılması ve doğru anlaşılmasına katkı sağlayacağı gibi konuşurken veya yazarken oluşturulan metnin iç dokusunda gözetilecek bir takım hususiyetler de bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı ünlem, soru işareti vb.gibi işaret sistemleriyle gerçekleştirilmekte, bazıları da çeşitli kelime oyunları, şahıs değişiklikleri, imalı sözler gibi yöntemlerle icra edilmektedir. Eğer mesajın yazılı metinle ulaştırılması isteniyorsa, önemli görülen hususların altı çizili veya başka şekillerde belirginleştirilmektedir.

İyi bir konuşmacı veya yazar, oluşturacağı cümlelerin kelimelerini özenle seçmeye ve dizmeye çalışır. Çünkü seçilen sözcükler ve onların diziminden oluşan

cümleler muhatapta yerine göre bal ile yağ, yerine göre kılıç tesiri yapar. İstenilen etkinin uyandırılması için söze tam hakim olmak ve ağızdan çıkmadan onu istenildiği gibi biçimlendirmek gerekmektedir. Bir atasözünde belirtildiği gibi söz ağızdan çıkıncaya kadar insan ona hakim, ağızdan çıktıktan sonra o insana hakim olmaktadır. Bu yüzden nerede, nasıl, ne şekilde konuşulacağını, konuşurken sözün nasıl evrilip çevrileceğini bilmek gerekmektedir.

Bazen aynı mecliste karşımızda bulunan, bir ikinci şahıstan söz ederken saygı duygusuyla ondan "o" şeklinde, tekil şahıs zamiri yerine üçüncü çoğul şahıs kipinde "kendileri" diye söz ederiz. Yine saygı ifadesi olarak, muhatabımız ikinci şahsa "zât-ı âlî'niz" şeklinde ikinci çoğul şahıs kipinde, "zât-ı âlîleri" biçiminde üçüncü çoğul şahıs kipinde hitabedebilmekteyiz. Ahmet Cevdet Paşa'nın belirttiği gibi "Ben size çok nasihat ettim, dinlemediniz" dedikten sonra birinci tekil şahıstan üçüncü şahıs kipine intikal ederek "Siz bu fakirin kadrini sonra anlarsınız". denilir. Aynı şekilde "Ne mutlu bizlere ki böyle övgüye değer bir padişahın sayısız bol nimetleriyle her an nimetleniyoruz. Her türlü bilgi ve görgüyü edinmenin yollarını hazır buluyoruz". denildikten sonra üçüncü şahıs kipinden ikinci şahıs kipine geçerek "Padişahım, çok yaşa!". denilir.¹ Çoğu dillerde rastlanan bu üsluba Arap dilinde iltifat adı verilmektedir.

İltifat söze güzellik katmakta, üsluba çekicilik ve canlılık kazandırmaktadır. Dinleyicinin dinleme isteğini kamçulamakta, manayı düşünerek anlamaya çalışmaya sevketmektedir. Bu sırada dinleyiciye ifade yolları arasında mukayese imkanı sunmaktadır. Bu üslup belagat alimlerinin dikkatini çekmiş, onları bu üslubun nedenlerini, ifadeye kattığı anlam güzelliklerini araştırmaya yöneltmiştir. Genel olarak belagat ilmi, Kur'an'ın i'câzı araştırmalarının tesiriyle doğmuş, gelişmiştir. İltifat üslubu da Kur'an'da ve Arap dilinde sıkça kullanılan bir üslup olarak inceleme ve araştırmaya konu olmuştur. Genelde Arap dilinde, özel olarak da Kur'an'da, sıkça kullanılan bu üslubun özelliklerini araştırmaya ve anlamaya çalışacağız.

1.Tanım:

Sülasi kökünden لفت (lefete): Bir kimseyi yüzünün üstüne eğmek, bir kimseyi bir şeyden alıkoymak, ridasını boynuna sarmak, sözü bilmece biçimine sokmak, ağaçtan kabuğu soymak, teleği oka gelişigüzel uygun olmayan tarzda yerleştirmek, bir şeyi kişinin yan tarafına atması anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten fakat orta harfin kesrasıyla لفت (lefite) kelimesi ise, ahmaklık etmek, işlerinde sağ eli dururken sol elini kullanmak, tekenin boynuzları kıvrık olmak anlamlarına gelmektedir. Şaşı kimseye sıfat olarak اللفتاء (el-leftâu) denmektedir. Başkalarını gözetlemek üzere sürekli kocasının dalgınlığını gözetleyen kadına ve başka bir kocadan çocuğu olup onunla ilgilendiği için, ikinci kocasıyla ilgilenemeyen kadına,

1 Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, Hazırlayanlar: Turgut Karabey- Mehmet Atalay, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s.37-38.

gözleri bir noktada sabit kalmayan, başkasına bakmak için fırsat kollayan veya koğculuk yapan kadına; sağımı sırasında huysuzlanıp sağa sola seğırten, sağan kişiyi ısırarak deveye اللَفُوت (el-lefût) adı verilmiştir. Ayrıca kelimenin eğmek, bükmek, bir şeyi olduğu yönden başka yöne çevirmek anlamları vardır. Bir kimsenin boynundan tutup baktığı yönden başka yöne çevirmek gibi. Mecaz anlamda bir kişiyi sahip olduğu görüşten döndürmek anlamına gelmektedir. Şu ayette bu anlamda kullanılmıştır: "Dediler ki: "Sen bizi, atalarımızdan kalan yoldan çeviresin de yeryüzünde saltanat ikinizin olsun diye mi geldin? Biz ikinize de inanmayız".² Sözlüklerde kelimenin sülasi kökü ile türemiş olduğu "iftial" babındaki kullanımından doğan herhangi bir anlam farkına işaret edilmemiştir.³ Şu ayette geri dönmek anlamında "iftial" kökünden kullanılmıştır: "...Gecenin bir kısmında aileni yürüt; içinizden karından başka hiç kimse geri dönüp bakmasın."⁴

Meşhur bir beyitte şöyle denmiştir: تَلَفَّتْ عَيْنِي فَمَدَّ حَقِيَّتْ عَنِّي الطَّلُولُ تَلَفَّتْ الْقَلْبُ

" Gözlerim sevgilinin yurdunun kalıntılarına doğru döndü. Oralar gözümden kaybolunca bu kez oraya kalbim döndü".⁵

Anlaşılan odur ki, iltifatın sözlük anlamı genelde bir mana üzerinde dönüp dolaşmaktadır. Bunlar da alışılmışın veya beklenen üslubun dışına çıkma, sapma, dönme, kıvrılma anlamlarıdır. Kelime anlamları bu şekilde olan iltifatı terim olarak şöyle tanımlayabiliriz.

İltifat: Konuşma veya yazıda kullanılan bir geçiş üslubudur. Bu üslup; şahıs zamirleri arasında, şahıs sayılarında, zaman kipleri arasında, isim ve fiil cümlesi gibi cümle yapıları arasında ve cümlelerin öğeleri arasında, cümleye bulunduğu siyaka göre ek anlamlar kazandırmak maksadıyla sayılanların birinden diğerine geçişin yapıldığı bir üsluptur.

2. Belagatçıların İltifata Yaklaşımı:

İltifat terimi, belagat ilminde çokça geçmesine karşılık, diğer bazı belagat terimleriyle karıştırılmaktan kurtulamamıştır. Belagatta şahıs, isnat veya siygalar-daki geçişleri ifade etmek üzere başka bazı terimler de kullanılmıştır. İbn Vehb (312/924) onu "es-sarf"⁶ diye isimlendirmiştir. es-Suyûtî (911/1505) ikinci şahıs kipinden üçüncü şahıs kipine dönüşün Arapların konuşmadaki adetlerinden oldu-

2 Yunus 10/78

3 İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed, *Lisanu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968, 2/84-85; ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-'arûs*, Dâru Libya, Bingazi, ts 1/370-371; el-Firuzabadi, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1987, s. 204; Butrus el-Bustânî, *Muhîtu'l-muhîr*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1987, s. 830.

4 Hud 11/81

5 M. A. S. Abdel Haleem, *Grammatical Shift for Rhetorical Purposes: İltifat And Related Features in the Quran*, Bulletin of The School of Oriental and African Studies, University of London, Londra, Vol. LV, Part 3, 1992, s. 409.

6 İbn Vehb, Ebû'l-Huseyn İshak b. İbrahim b. Süleyman, *el-Burhân fî vucûhi'l-beyân*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, s. 153.

ğunu belirttikten sonra buna iltifat adı verildiğini belirtmektedir.⁷ İbn Munkız (584/1188) "el-insiraf"⁸, es-Sar'ânî (1114/1702), "el-itaraz ve el-iltifat"⁹ adını vermişlerdir. Büyük Türk alimi İbn Kemal Paşa (873/1463-940/1534) bu konuyla ilgili müstakim bir risale yazmış ve Arap dilinin ifade biçimlerinde söz söyleme esnasındaki değişim ve dönüşümleri incelediği bu kıymetli risalesine "*Telvînu'l-hitab*" adını vermiş, iltifatı da *telvînu'l-hitab*'ın bir çeşidi saymıştır. Ama o söz konusu risalesinde genellikle iltifat konusunu detaylıca tetkik etmiştir.¹⁰ 'İzzuddin b. 'Abdisselam (660/1262) ve ez-Zemlekânî (727/1327) et-telvîn ve *telvînu'l-hitab* diye isimlendirildiğini belirtmişlerdir.¹¹ Mukteza-yı zâhire muhalefet¹², Arap dilinin şecaatı¹³ gibi adlarla da adlandırılmıştır. Bunların hepsi de sonuçta iltifat olayını dile getirmektedir. Tabiatıyla bunlar içerisinde en yaygın, meşhur ve yerleşik olanı da iltifat terimidir.¹⁴

Bu terime, bilinen en eski işaret, Ebû İshak el-Musilî'nin Asma'î'den (213/828) aktardığı rivayette geçmektedir. Asma'î el-Musilî'ye "Cerîr'in iltifatlarını biliyor musun?" diye sormuş, o da ona "iltifat nedir" diye karşı bir soruyla cevap verince o şu beyti okumuştur:

أَتَسْأَلُنِي إِذَا ثَوَّدَعْنَا سُلَيْمَى بَعُودٍ بِشَامَةِ سَعَى الْبَشَامِ

" Süleyma'nın bize elinde pelesenk ağacından bir parçayla nasıl veda ettiğini unutur musun? Pelesenk ağacının Allah suyunu bol etsin."¹⁵

Burada şairin tekrar dönerek pelesenk ağacına dua etmesini iltifat örneği olarak göstermiştir. Belagat kitaplarında nakledilen bu hadise iltifat teriminin yaklaşık hicri ikinci yüzyıldan beri bilindiğini ancak daha sonradan yerleşik bir terim olarak tanındığı haliyle değil de daha farklı şekillerde bilindiğini göstermektedir. Bu

7 es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-Müzhir fi 'ulûmî'l-luğati ve envâiha*, th. Fuâd Ali Mansur, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 1998, 1/264.

8 Üsâme b. Munkiz, *el-Bed' fi nakdi's-şir*, tah. Ali Mühenna, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 1987, s. 287.

9 es-Sar'ânî, Abbas b. Ali b. Ebî Ömer, *er-Risâletü'l-ascediye fi'l-meânî'l-müeyyidiyye*, th. Abdülmecid Şerefi, Tunus, 1976, s. 146.

10 İbn Kemal Paşa, *Telvînu'l-hitab*, Dirase ve th. 'Abdulhâlık b. Müsâid ez-Zehrânî, <http://www.iu.edu.sa/magazine/adad113.htm>. 16.12.2005.

11 İzzuddin b. Abdisselam, *el-Fevâid fi müşkili'l-Kur'an*, th. Seyyid Rıdvan Ali, Matâbiu Kuveyt Times, Kuveyt, 1967, s. 16; ez-Zemlekânî, Kemâluddîn 'Abduvâhid b. Abdülkerîm, *el-Bürhânu'l-kâşif an i'câzi'l-Kur'an*, th. Hatice el-Hadîsî ve Ahmed Matlûb, Matbaatu'l-Ânî, 1. Baskı, Bağdat, 1974, s. 100; M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m. s. 411.

12 et-Taftazânî, Sa'düddin, Mesud b. Ömer, *el-Mutavvel ala't-Telhîs*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1286, s. 131; *Şurûhu't-telhîs*, 1/465-466.

13 İbn Cinî, Ebülfeth Osman, *el-Hasâis*, th: Muhammed Ali en-Neccar, Daru'l-kutubi'l-Misriyye, Kahire, 1955, 2/360; İbnu'l-Esîr, Ziyâuddin, *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*, Matbatu'l-Behiyye, Kahire, 1312/1894, 2/4; İbnu'l-Esîr, Ziyâuddin, *el-Câmiu'l-kebîr fi sinâati'l-manzûm mine'l-kelâmi ve'l-mensûr*, th. Mustafa Cevad, Cemil Said, Bağdat, 1956., s. 98; M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m, s. 408.

14 Hasan Tabl, *Üslûbu'l-iltifat fi'l-belagati'l-Kur'aniyye*, Medine, 1990, s. 3.

15 el-Cumahî, Muhammed İbn Sellam, *Tabakâtu fuhûli's-şu'arâ*, Dâru'l-medenî, Cidde, ts, 2/414 ; el-'Askerî, Ebû Hilal, *Kitâbu's-sinâ'ateyn*, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 1981, s. 392. M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m, s. 409.

durum şair Cerîr'in (110/728) söz konusu şiirinden ve Asma'î'nin (216/831) onunla ilgili yorumundan anlaşılmaktadır. Cerîr'in şiirini söylerken pelesenke dua etmesi, bir manadan bir diğer manaya intikal gibi gözükmetedir. Asma'î'ye göre iltifat sonraki belagatçıların istitrad¹⁶ terimine benzemektedir.

Erken dönemlerde belagat eserlerinde iltifat terimine başka adlarla yer verildiği görülmektedir. Bu şekilde bir kullanıma Ebû 'Ubeyde'nin (210/825) *Mecâzu'l-Kur'an* adlı eserinde rastlamaktayız. Bu kitabın ilk başlangıçlarında "mecâz" terimi adı altında bu üslup sıkça görülmektedir.

Ebû 'Ubeyde bununla ilgili örnekleri şu ayetleri tefsiri esnasında sunmuştur. Aynı kökten cemisi olduğu halde lafzı cemi olarak gelmesi beklenirken cemiye ifade etmek üzere müfred gelen kelimeye örnek *ثم يخرجكم طفلا* "Sonra sizi bebek olarak çıkarır".¹⁷ ayetindeki *طفلا* kelimesidir. Cümlelerin normal kullanımına göre *أطفالا* şeklinde çoğul formunda gelmesi beklenirdi.¹⁸ Ayetin devamında geçen *شيوخا* kelimesinin çoğul olarak gelmiş olması da bu beklentiyi kuvvetlendirmektedir.

Haberin cemi olarak gelmesi gerektiği yerde müfred olarak geldiği ayetin yorumu bahsinde *والملائكة بعد ذلك ظهير* "Bunların dışında melekler de ona yardımcıdır".¹⁹ ayetini örnek vermekte ve ayetteki müfred *ظهير* kelimesi yerine onun cemisi olan *ظهراء* kelimesinin gelmesi gerektiğini belirtmektedir.²⁰ Bu iki ayetteki örneklerin Arap dilinin özelliklerinden olduğunu belirten es-Sûyûtî, Ebû 'Ubeyde ile aynı görüşü paylaşmaktadır.²¹

Söz ikinci şahısa hitaben başladığı halde ikinci şahıstan dönülerek aynı olayı üçüncü şahıs formuyla ifade etmeye, şu ayeti örnek verir: *حتى إذا كنتم فى الفلك وجرين* "Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri güzel bir rüzgarla alıp götürdükleri zaman.." ²² Burada söz ikinci şahısa hitapla başlamış olduğundan *جرين بكم* "sizi götürdükleri zaman..." denmesi beklenirken *جرين بهم* "onları götürdükleri zaman.." üçüncü şahıs formuyla anlatılmıştır.²³ Ebû 'Ubeyde şu ayeti yorumlarken üçüncü şahıs formuyla başlayıp ikinci şahıs formuyla devam

16 Birincisini söylemekle ikinciye anmanın amaçlanmadığı ilgili iki mananın birinden diğerine geçmektir. Bunun örneği olarak belagat alimlerinde şu beyit gösterilmiştir:

وإننا لقوم لا نرى القتل سية إذا ما رأته عامر و سلول

"Amir ve Selul kabileleri öyle görse bile biz savaşı ayıp görmeyen bir kavimiz". el-Kazvînî, el-Hatîb Muhammed b. Abdîrrahman, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğâ*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, , Beyrut, 1985, s. 361; Akdemir Hikmet, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir, 1999, s. 188.

17 el-Mü'min, 40/67

18 Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'an*, th. Fuat Sezgin, Müessesetu'r-risale, Beyrut, 1981, 1/9, 2/44, 195

19 et-Tahrim, 66/4

20 Ebû 'Ubeyde a.g.e, 1/9, 2/45, 261

21 es-Suyûtî, *el-Müzahir*, th. Fuâd Ali Mansur, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, 1/262-3.

22 Yunus, 10/22

23 Ebû 'Ubeyde a.g.e, 1/11

eden ifadelerle bir örnek olarak gösterir.²⁴ *“Sonra da çalım sata sata yürüyerek kendi ehline (tarafatlarına) gitti. Lâyıktır (o azap) sana, lâyıktır!”*²⁵

Ebû 'Ubeyde bu değişikliklerin belagat açısından maksatlarına değinmeksizin sadece adlarına işaret etmekle yetinmiştir. وَاللّٰهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتَنِّيْرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ فَسُقْنَاهُ *Rüzgârları gönderip de bulutu harekete geçiren Allah'tır. Biz onu ölü bir bölgeye göndeririz...*²⁶ ayetinde muzari (şimdiki/geniş zaman) formunda gelmesi gerekirken mazi (geçmiş zaman) formunda gelen kelimeye örnek olarak فَسُقْنَاهُ (gönderdik) kelimesini gösterir.²⁷ Bunun yorumunun فَنْسُوْقُهُ (göndeririz) şeklinde olması gerektiğini belirtir. Burada Arapların bazen geniş zaman kipi (نَفْعَلُ) yerine geçmiş zaman kipini (فَعَلْنَا) kullandıklarını ifade eder. Buna Ka'neb b. Ümmi Sahib'e nispet edilen şu beyti örnek verir:

إِنْ يَسْمَعُوا رَيْبَةً طَارُوا بِهَا قَرَحًا مَيِّ وَمَا يَسْمَعُوا مِنْ صَالِحٍ دَقُّوا

"Hakkımda bir şüpheli iş duysalar sevinçten uçarlar. İyi bir şey duyduklarındaysa gizleyiverirler".²⁸

Beyitte بطيروا "uçarlar yerine طاروا "uçtular", يَدْفِنُوا "gizlerler" yerine دَفَنُوا "gizlediler". kelimelerini kullanmıştır.²⁹ Yine Ebû 'Ubeyde:

وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَاتٍ مِنْ تَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَقَجَرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ

"Biz, yeryüzünde nice nice hurma bahçeleri, üzüm bağları yarattık ve oralarda birçok pınarlar fışkırttık. Onun ve elleriyle yaptıklarının ürünlerini yesinler; şükretmezler mi?"³⁰

ayetlerini çoğul bir nesneden söz ederken onu sözün devamında tekil ile ifade etmenin örneği olarak sunduktan sonra şu yorumu yapmıştır: Bu şöyle izah edilebilir: Araplar bazen iki öznen söz ederler, yüklemi tekil yaparak diğerini de zımnen ona katıp söylerler.³¹ Bunun başka bir örneği şu ayettir:

رَمَانِي بِأَمْرِ كُنْتُ مِنْهُ وَوَالِدِي بَرِيئًا وَمِنْ دُونِ الطَّوِيِّ رَمَانِي *Altın ve gümüşü yığıp da onu Allâh yolunda harcamayanlar.....*³² Ezrak b.Tarafa şu beytini aynı formda söylemiştir:

رَمَانِي بِأَمْرِ كُنْتُ مِنْهُ وَوَالِدِي بَرِيئًا وَمِنْ دُونِ الطَّوِيِّ رَمَانِي

" Beni bir şeyle suçladı ki ben ve babam suçladığı şeyden uzaktır.Hem de benim

24 Ebû 'Ubeyde a.g.e, 1/11

25 el-Kıyame, 75/33-34

26 Fatır,35/9

27 Ebû 'Ubeyde, a.g.e, 2/152

28 *Divanu'l-Hamâse*, 2/187; el-İbşîhî, Şihâbuddin Muhammed b. Ahmed Ebûlfeth, *el-Mustatraf fî kullî fennin mustazraf*, th. Müfid Muhammed Kamiha, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2.baskı, Beyrut, 1986, 1/195; İbnu'l-Esîr, *el-Mesel*, 1/117; İbn Hibban, *el-Bestî*, Ebû Hatim, *Ravdatu'l-'ukala ve Nüzhetu'l-fudala*, th. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1977, 1/173.

29 Ebû 'Ubeyde, a.g.e, 2/152

30 Yasin 36/34-35

31 Ebû 'Ubeyde, a.g.e, 2/161

32 et-Tevbe 9/34

ona karşı bir garazım olmamasına rağmen beni suçladı”.

Bu beyitte şair برنا yüklemine tekil getirmiş, diğer şahsı da bu tekil şahısa yüklemde müşterek yapmıştır. Hassân b. Sâbit (54/674)de bir beytinde aynı formu kullanarak şöyle demiştir:

إِنَّ شَرَّ الشَّبَابِ وَالشَّعْرَ الْأَسْوَدَ مَا لَمْ يُعَاصَ كَانَ جُنُونًا

“Gençliğin ilk zamanı ile saçın siyahı birbirleriyle paralel gitmezse bu bir delilik olur”.

Burada iki isimden söz edildiği için normal Arapça cümle düzenine göre yüklemde de ikil formu kullanarak يعاصيا ve كانا demesi gerekiyordu. Ama yukarıda anlatılan nedenden ötürü öyle dememiştir.³³

Ebû ‘Ubeyde’nin verdiği örneklerden anlaşılmaktadır ki onun bu konudaki çabası Kur’an ayetlerinde geçen iltifat türlerine şiirden de benzerler bularak bunun hem şiirde hem de nesirde egemen olan bir olgu olduğunu ispat etmekten öteye geçememiştir. O bu olgunun tahlili ile ilgili bir yorumda bulunmamıştır.³⁴

İltifatı aynen Ebû ‘Ubeyde gibi çağdaşı olan bir diğer alim Ebû Zekeriyya el-Ferrâ (207/822) da eseri *Me’âni’l-Kur’an*’da ele almıştır. Ancak o da Ebû ‘Ubeyde’nin yaptığından fazla bir şey yapmamıştır. Onun verdiği bazı örnekler şöyledir: هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ “*Şu iki grup, Rableri hakkında çekişen iki hasımdır...*”³⁵ ayetinin yorumunda şöyle demektedir: Burada söz konusu edilenler sadece iki kişi olmayıp iki grup oldukları için ikil formunda اِخْتَصَمَا dememiştir. Eğer öyle dense o da doğru olacaktı.³⁶ Buna benzer bir örnek de şu ayettir: وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا “*Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa...*”³⁷ ayetinde el-Ferrâ, “اِقْتَتَلُوا” kelimesi taife kelimesinin anlamı kastedilerek kullanılmıştır. Eğer söz konusu kelimelerin lafzı kastedilerek اِقْتَتَلَا şeklinde ikil formu kullanılsaydı o da doğru olurdu”. demektedir.³⁸ Daha sonra mazi fiilin (فعل) muzari fiile (يفعل) ve bunun aksı, muzari fiilin (يفعل) mazi fiile (فعل) atfedilmesinin caiz olduğunu belirterek:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ

“Doğrusu inkar edenleri Allah’ın yolundan alıkoyanlar...”³⁹

ayetini delil göstermiştir.⁴⁰ Burada يصدون muzari fiili كفرو mazi fiiline atfedilmiştir.

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ

33 Ebû ‘Ubeyde, a.g.e, 2/161

34 Hasan Tabl, a.g.e, s.7.

35 el-Hac, 22/19

36 el-Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Me’âni’l-Kur’an*, th. Muhammed Ali en-Neccâr ve Ahmed Yusuf Necâti, Daru’s-surur, Beyrut, ts, 1/285

37 el-Hucurat 49/9

38 el-Ferrâ, a.g.e, 1/285, 2/230

39 el-Hac 22/25

40 el-Ferrâ, a.g.e, 2/221

"Hayır, hayır! Siz peşini (geçici dünyayı) seviyorsunuz. Ahireti bırakıyorsunuz."⁴¹

ayetlerini tefsir ederken el-Ferrâ şöyle demektedir: Biz bu ayetlerdeki تحبون (sevmek) ve تذكرون (bırakmak) fiillerinin ikinci çoğul şahıs formunda okunduğunu Ali b. Ebî Tâlib'ten rivayet etmiştik. Oysa ki Kur'an bazen indirildiği muhataplara ikinci şahıs formunda hitabederken bazen de onları üçüncü şahıs gibi sayarak üçüncü şahıs kipiyle hitabetmektedir. Şu ayette durum böyledir⁴²: حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنِ بِهِم *"Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri..."*⁴³

Öyle görünüyor ki el-Ferrâ bu türlü üslupları irdelerken bunların belagat açısından değerlerini ve delalet ettikleri manaları ortaya koymak gibi bir çaba içerisine girmemiştir. Onun yaptığı sadece görülen bu üslup değişikliklerinin dil geleneğinde geçerli olan tabir üslupları olduğu, bunların olduğu gibi diğer alternatiflerinin de geçerli olacağını belirtmekten ibaret kalmıştır. Mesela el-Hac 22/19 ayetinde *"Rableri hakkında çekişmekte olan iki hasım"*dan maksadın Ebû 'Ubeyde'nin de belirttiği gibi iki grup olduğu gerekçesiyle doğru olduğunu, cümlenin şekli yapısına nazaran beklenildiği gibi ikil olarak da gelmesinin caiz olabileceğini belirtmekle yetinmiştir.⁴⁴ Ancak ayetteki cümle yapısı başlangıçtaki kipten neden sapmıştır? Neden başka bir kipe dönülmüştür? el-Ferrâ, bu ve benzeri sorularla ilgilenmemiştir. Denebilir ki bir nahiv alimi olarak onun bakış açısı bu gibi üsluplar söz konusu olduğunda "caizdir" veya "caiz değildir" gibi kurallara uygunluk hakkında hüküm verme sınırını geçerek buralardaki nüans güzelliklerini değerlendirme seviyesine geçememiştir. Söz konusu yerlerde onun sıkça rastlanan "doğrudur" "caizdir" "sakıncası yoktur" gibi ibareleri bunu göstermektedir.⁴⁵

el-Müberrid (285/898) de bu üslubun bazı özelliklerini serdederken aynı tutumu sergilemiş, bunun Arap dil kurallarında geçerli olduğunu belirtmekle yetinmiştir. O A'sâ'nın, Hevze b. Ali Zî't-Tâc'ı methettiği;

وَأَمْتَعَنِي عَلَى الْعِشَاءِ بَوْلَيْدَةٍ فَأَبْتُ بِخَيْرٍ مِنْكَ يَا هَوْدُ حَامِدًا

"Bir çocuğunun doğması sebebiyle beni akşam yemeğiyle eğlendirdi. Ya Hevze seni överek iyiliğinle döndüm".

beytini değerlendirirken şöyle demektedir: Şair önce ondan gıyabında (üçüncü şahıs kipinde) bahsederken bundan vazgeçip direkt olarak (ikinci şahıs kipiyle) hitaba başlamış ve bunu da bırakmıştır. Araplar bir kişiden üçüncü şahıs kipiyle bahsederken ona ikinci şahıs gibi hitabetmeye, ikinci şahısa hitabederken hitabedilen kişi üçüncü şahısmış gibi konuşmayı sürdürmeye bir dil üslubu olarak devam

41 el-Kiyame 75/20-21

42 el-Ferrâ, a.g.e, 3/211-212

43 Yunus 10/22

44 el-Ferrâ, a.g.e, 1/285, 2/230

45 Hasan Tabl, a.g.e, s. 9.

edebilirler. Şu ayet böyledir:

حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم

"Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri..."⁴⁶

Burada hitap gemide bulunan halka yönelik iken sonra onların halini haber vermek üzere Hz. Peygamber'e (s.a.v) döndürülmüştür. el-Müberraîd şair 'Antere'nin şu beytini de aynı kategoriye dahil etmektedir:

شَطَطَتْ مَزَارُ الْعَاشِقِينَ فَأَصْبَحَتْ عُسْرًا عَلَى طُلَايِكُ ابْنَةِ مُحَرَّمٍ

"Aşıkların ziyaret edildikleri yerler uzaklaştı. Dolayısıyla sen, seni arzulayanlar için ulaşılmaz oldun ey Muharrem'in kızı!"

Ona göre bir başka örnek de şair Cerîr'in şu beytidir:

تَرَى الْعَوَائِلَ يَبْتَئِرُنْ مَلَامَتِي فَإِذَا أَرَدَنْ هَوَاكَ عَصَيْنَا

"Kınayıcı kadınların beni kınamak için acele davrandıklarını görürsün. Seni razı etmek istedikleri zaman (bana) isyan ederler".⁴⁷

İbn Kuteybe (276/889)nin de iltifatı "*Te'vîlu müşkilî'l-Kur'an*" adlı eserinde aynı üslupla ele aldığı görülmektedir. O da iltifatı Ebû 'Ubeyde gibi "el-mecâz" terimi kapsamına sokmuştur.⁴⁸ O kitabının başında şöyle demektedir: "Arapların cümleleri ifade edişlerinde birtakım mecazları vardır. Bunun anlamı sözü ifade ediş biçimleri ve temelleridir. Bunlar içerisinde istiare, temsîl, kalb, takdim ve tehir, hazif ve tekrar, ihfa ve izhar, ta'rîz ve ifsâh, îzâh, tekile çoğul, çoğula tekil kipiyle, tekil ve çoğula ikil kipiyle hitabetmek gibi mecaz bölümlerinde göstereceğimiz birçok hususiyetler yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim bu değişik üslupların hepsini de içermektedir."⁴⁹

İltifat ve onun çeşitli şekillerini ele alıfta Ebû 'Ubeyde (223/837), el-Ferrâ (207/822), el-Müberraîd (276/889) ve İbn Kuteybe'nin izledikleri bu yöntem uzun süre belagatçı ve edebi tenkitçilere egemen olmuştur.⁵⁰

Hicri yedinci asırda yaşamış olan Ziyaüddin İbnu'l-Esîr bu yöntemi şu sözleriyle eleştirmiştir: "Belagatçılara üçüncü şahıs kipinden ikinci şahıs kipine, ikinci şahıs kipinden, üçüncü şahıs kipine neden geçildiğini sorsan sana hemen "Arap-

46 Yunus 10/22

47 el-Müberraîd, Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmilu fi'l-luğati ve'l-edebi ve'n-nahvi ve't-tasrîf*, th. Zeki mubarek, Kahire 1927, 2/729.

48 Hasan Tabl, a.g.e, s. 9

49 İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlu müşkilî'l-Kur'an*, th. Seyyid Sakr, Daru ihyai'l-kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1954, s. 15-16

50 Hasan Tabl, a.g.e, s. 10; bkz: İbnu'l-Mutez, Abdulah b. Muhammed, *Kitabu'l-bed'î*, Beyrut, 1990, s.58-59; İbn Vehb, a.g.e, s.153; el-Ferrâ, a.g.e, 1/165; el-Bâkîllânî, Ebûbekir Muhammed b. Tib, *İ'câzü'l-Kur'ân*, th: es-Seyyid Ahmed Sakr, Darü'l-Maarif, 5. Baskı, Kahire, 1981; 1/134-137; el-Askeri, a.g.e, s.407; İbn Reşîk el-Kayravânî, *el-'Umde fi mehâsini's-şîr ve adâbih ve nakdih*, th.Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dördüncü Baskı, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1972, 2/46.

ların konuşma üsluplarındaki âdeti böyledir” diye cevap verirler. Bu atasözünde söylendiği gibi, körün görmeden değneğe dayanması gibi kesin olmayan bir cevaptır. Biz Arapların neden dolayı böyle yaptığını soruyoruz”.⁵¹ İltifatın yapılışındaki retorik amacı ilk olarak yedinci asırda ez-Zemahşerî (538/1143) keşfetmiş, ondan sonra kendisinden etkilenerek takip eden müfessirler ele almışlardır.⁵² İbnu'l-Esîr, ez-Zemahşerî'yi şu sözleriyle eleştirmiştir: “ez-Zemahşerî (Allah rahmet etsin) üçüncü şahıs kipinden ikinci şahıs kipine dönüş kelimada sanat yapmak ve bir üsluptan diğerine geçmek suretiyle dinleyicinin dikkatini canlı tutmak, onu her zaman uyanık ve dinlemeye hazır halde bulundurmak için yapılır, demektedir. Gerçek onun anlattığı gibi değildir. Çünkü kelimada bir üsluptan diğerine geçiş ancak dinleyicinin dikkatini canlı tutmak ve onu her zaman dinlemeye hazır halde bulundurmak için yapılıyorsa, bu, dinleyicinin tek bir üsluptan usandığına delildir. Dolayısıyla istekli olarak dinlemek için o sözden bir başkasına geçebilir. Bu ise kelamın güzel bir niteliği değil, bir kusurdur. Çünkü o kelimada güzel olsa dinleyici usanmazdı. ez-Zemahşerî'nin iddiasını kabul etsek bile bu ancak uzun kelimada söz konusu olabilir. Ama biz bunun tam tersi olduğunu görüyoruz. Çünkü üçüncü şahıs kipinden ikinci şahıs kipine, ikinci şahıs kipinden üçüncü şahıs kipine geçiş Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde geçmektedir. Bazen iki tarafın toplamı on veya daha fazla kelime olabilmektedir. ez-Zemahşerî'nin bir üsluptan bir diğerine geçiş hususundaki görüşü, kendisinden geçiş yapılanla kendine geçiş yapılan arasında farklılık kasdıyla kullanılabilir, yoksa daha güzelini kullanmak maksadıyla değil. Buna göre, baştan sona îcâz kullanılan ve başka bir üsluba geçişin yapılmadığı veya baştan sona itnâb kullanılan ve diğer bir üsluba geçişin yapılmadığı ve her ikisinin de yerine oturduğu bir konuşma veya yazıya “güzel değil” hükmü vereceğiz; çünkü bir üsluptan diğerine geçiş yapılmamış. Ama bu yargı tartışmaya açıktır. Belagat ve fesahat sanatını çok iyi bilmesine rağmen ez-Zemahşerî gibi bir zatın böyle bir görüşü nasıl savunduğunu bilemiyorum. Bana göre ikinci şahıs kipinden üçüncü şahıs kipine veya üçüncü şahıs kipinden ikinci şahıs kipine geçiş; ancak gerektiren bir faydadan ötürüdür. Bu fayda bir üsluptan diğerine intikalden öte bir şeydir. Ancak bu fayda belli bir tanımla tanımlanıp belli bir kuralla sınırlandırılmaz. Ancak başkalarının ona kıyas edilebilmesi için bulunduğu yerlere işaret edilebilir.”⁵³

Ziyauddin b. el-Esîr'in bu eleştirisi Yahya b. Hamza el-'Alevî tarafından tenkit edilmiştir. O şöyle demektedir: “ez-Zemahşerî iltifatı zikretmekle dinleyicinin uyanıklık ve canlılığının zinde tutulmasının gerçekleşmesini kastetmiştir. Bu uzun olsun kısa olsun her sözde gerçekleşebilir. O halde İbnu'l-Esîr'in, iltifatla ilgili sözlerinden dolayı ez-Zemahşerî'yi eleştirmesi yersizdir. Belagat ve fesahat sanatını derinlemesine bildiği halde bunu nasıl bilemez diyerek ez-Zemahşerî'yi sert bir dille eleş-

51 İbnu'l-Esîr, *el-Mesel*, 2/3

52 Hasan Tabl, a.g.e, s. 10, 2 no'lu dipnot.

53 İbnu'l-Esîr, *el-Mesel*, 255.

tirmiştir. Halbuki o, ez-Zemahşerî'nin görüşünün kendi görüşünden daha tutarlı olduğunun farkında değildir. ez-Zemahşerî'nin bu konuda söyledikleri belagata uygun ve ona katkı sağlayan bir görüştür. İbnu'l-Esîr'in bu konuda söyledikleri ise orijinal bir şey getirmemiştir. O ez-Zemahşerî'nin sözünü iyice anlayıp kavrayamadığı için eleştirmiştir.⁵⁴

Sözü edilen erken dönemde iltifat bazen mecaz terimi kapsamında ele alınmış bazen herhangi bir terime bağlı olmaksızın rastgele ele alınmıştır. Bu terim adı altında ilk olarak ele alınışına Abbasi halifesi İbnu'l-Mutez'in (296/909) 274/887'de telif ettiği *Kitâbu'l-Bed'î*'de rastlanmaktadır.⁵⁵ O kitabının başında bedi ilminin beş dalı olan istiare, mutabakat, et-tecnîs, reddu'lacuz ale's-sadr, el-mezhebu'l-kelâmî sanatlarını sıraladıktan sonra mehâsinu'l-kelam diye isimlendirdiği sözü güzelleştiren unsurları saymayla devam etmiştir. Ona göre iltifat sözü güzelleştirme sanatlarının ilkidir. O iltifatı şöyle tarif eder: "İltifat, konuşmacının ikinci şahıs kipinden üçüncü şahıs kipine, üçüncü şahıs kipinden ikinci şahıs kipine vb. dönmesidir. Bir manadan başka bir manaya geçiş de iltifattır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَّتْ بِكُمْ* "Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri..."⁵⁶ *يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ إِنْ يَشَأْ* "O dilerse sizi ortadan kaldırıp yepyeni bir halk getirir."⁵⁷ *وَبَرِّزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا* "Bir de hepsi toplanarak Allah'ın huzuruna çıkarılacaktır..."⁵⁷ Şair Cerîr şöyle demiştir:

مَتَى كَانَ الْخِيَامُ بِذِي طُلُوحٍ سَقُوتَ الْعَيْثُ أَيُّهَا الْخِيَامُ
أَنْتَسَى يَوْمَ تَصْفُلُ عَارِضِيهَا بَعُودَ بَشَامَةِ سَقَى الْبَشَامُ

"Ne zaman çadırlar zi Tulu'h'ta olursa, ey çadırlar bol yağmurla sulandınız. Sevgi ilinin yanaklarını pelesenk açacı parçasıyla parlattığını unutmaz musun? Pelesenk ağacının yağmuru bol olsun".

Cerîr bir başka beytinin birinci şatırında *دعا الزبير فما تحركت الحبي* "Zübeyr çağırıyor bulutlar kımıldamadı". dedikten sonra devamında ikinci şahıs kipine geçerek *لو سمتهم أكل الخبز لطاروا* "Eğer onları yağlı et çorbası yiyene yöneltseydin hemen uçuverirlerdi".

وَأُنْجِدْتُمْ مِنْ بَعْدِ إِثْمَامٍ دَارَكُمْ فَيَا دَمْعُ أَنْجِدْنِي عَلَى سَاكِنِي نَجْدٍ

"Yurdunuz Tihameye geldikten sonra Necd'e geldiniz. Ey göz yaşım Necdlilere ağlamak için bana yardım et."

Yine Cerîr bir başka beytinde:

طَرِبَ الْحَمَامُ بِذِي الْأَرَاكِ فَشَاقَّتْنِي لَازِلَتْ فِي غُلٍّ وَأَيْكَ نَاضِرٍ

54 el-Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Yemenî, *et-Tirâzu'l-mütezzamminu li esrâri'l-belâğati ve 'ulûmi hakâiki'l-icâz*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1983, 2/134-135; Tâmir, Selûm Yusuf Selûm, *Zahiratu'l-iltifat fî keşşâfi'z-Zemahşerî*, Mecelletu Mecmer'l-Luğati'l-Arabiyye, Şam, Nisan 1996, s.283.

55 İbnu'l-Mutez, a.g.e, s. 58.

56 Yunus 10/22

57 İbrahim 14/19, 21.

"Zî'l-Erak denilen yerdeki güvercin çoştı ve beni de heyecanlandırdı. Sen hala keşke susuz ve parıltılı bir ormanda olaydın".⁵⁸

Verilen örneklerden görülüyor ki iltifatın İbnu'l-Mutez tarafından anlaşılan anlamı sözü edilen iltifat kavramıyla tamamen örtüşmüyor. O bir taraftan iltifatın çerçevesini daraltıyor. Çünkü verdiği örnekler iltifat kavramı içerisinde sadece şahıs kiplerinin değişmesini içeriyor. Diğer taraftan genişletiyor. Çünkü bazı örnekleri "bir manadan diğer manaya dönüş" şeklindeki iltifat türüne uyuyor.⁵⁹

Kudame b. Ca'fer (337/948), iltifat terimini İbnu'l-Mutez'den farklı bir tarzda ele almıştır. O iltifatı "*Nakdu'ş-şîr'*" adlı kitabında mananın niteliklerinden sayarak şu şekilde tarif etmiştir: "İltifat; şairin bir manaya başladığı sırada o konuda ya bir şüpheyi düşmesi veya sözünü kendisine iade edecek birisinin var olduğunu zan-netmesi yahut kendisine söylediğinin sebebini soran birisi olduğunu sanması sonucu, daha önce söylediğine dönerek onu ya tekid etmesi, ya sebebini açıklaması veya o konudaki şüpheyi çözüme kavuşturmasıdır."⁶⁰

Kudame'nin verdiği örneklerin bazıları kendinden sonraki belagatçılar tarafından "itiraz" diye isimlendirilen kısma, diğer bazıları ise "istidrak" kısmına girmektedir. İltifatın manasını belirleme hususunda birbiriyle çağdaş iki belagatçı olan Kudâme ve İbnu'l-Mutez arasındaki bu derece farklılık belagat ıstılahlarının çoğunun yeni yeni yerleşmeye başladığı bu asırda iltifat teriminin kullanımında bu denli belirsizlik olduğunu göstermektedir.⁶¹

Aslında bu terim Kudâme ve İbnu'l-Mutez'den sonraki müelliflerin eserlerinde de diğer birtakım ıstılahlarla karıştırılmaktan kurtulamamıştır. Bu eserlerde iltifatın manası araştırıldığında, bu terimin sınırlarının belirlenmesi karşısında alimler arasında üç farklı eğilimin belirdiğini görmektediriz:

2.1. Belagatçıların İltifata Yaklaşımlarında Birinci Grup:

Kudame b. Cafer'in izinden giden bir grup sözünü ettiğimiz terimle medlülünü birbirinden ayırmışlar ve onu diğer başka belagat terimleriyle aynı anlama gelecek tanımlarla tanımlamışlardır. el-Hâtimî (388/998), Ebû Hilâl el-'Askerî (395/1004), es-Seâlibî (430/1038), Ebû Tâhir el-Bağdâdî (517/1123) ve Hâzîm el-Kartâ-cennî (608/1211) bu grupta yer almaktadır.

el-Hâtimî ve Ebû Tahir el-Bağdadi'ye göre iltifat "itiraz" manasında kullanılmıştır. el-Hâtimî onu şöyle tarif etmektedir: "Şairin bir manaya başlamış olup sonra onu bitirmeden bir başkasına dönmesi, sonra tekrar dönerek onu tamamlamasıdır. Bu durumda birinci manaya dönmesinde, birinci manayı abartma ve güzel-

58 İbnu'l-Mutez, a.g.e, s. 58-59

59 Hasan Tabl, a.g.e, s. 12

60 Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu'ş-şîr'*, th. Kemal Mustafa, Kahire, 1963, s. 168; M. A. S. Abdel Haleem, a.g. m, s. 409.

61 Hasan Tabl, a.g.e, s. 12

liğini artırma söz konusu olur. Bunu karşılayacak örneğin hangi beyit olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir grup en-Nâbiğa'nın (50/670) şu beytini örnek göstermiştir:

أَلَا زَعَمْتُ بَنُو عَبْسٍ بَأَيِّ أَلَا كَذَبُوا كَثِيرُ السَّنِّ قَانِي

"Bakın Absoğulları (bakın onlar yalan söylüyorlar) benim yaşlı olduğumu iddia etmişler..."⁶²

Ebû Tâhir el-Bağdâdî, iltifatı tarif ederken aynı ibareleri nakletmiş sonra örnek olarak Cerîr'in şu beytini getirmiştir:

مَتَى كَانَ الْخِيَامُ بِذِي طُلُوح سُقِيتَ الْغَيْثُ أَيُّهَا الْخِيَامُ

"Çadırlar ne zaman Zitulûh'da olsa (yağmurunuz bol olsun ey çadırlar!)"

Ebû Tahir'e göre burada iltifat "yağmurunuz bol olsun ey çadırlar" ifadesinin girdirilmiş olmasıdır. Eğer böyle olmasaydı ona göre iltifat sayılmazdı.⁶³

Ebû Hilal el-Askerî, iltifatı iki kısma ayırmaktadır. Birinci kısım Asma'î'nin de benimsediği mana etrafında dönmektedir. Bu tarif es-Sealibi'nin(429/1037) de iltifat tarifiyle uyumaktadır.⁶⁴ el-Askerî'ye göre iltifatın ikinci kısmı, Kudâme b. Ca'fer'inki ile aynıdır. O Kudâme'nin tarifini aynen nakletmiştir.⁶⁵

Hazim el-Kartâcennî'ye (608/1211) göre iltifat : "Sözün bir taraftan diğer bir tarafa, bir temadan diğer bir temaya çevrilmesidir. Bu dönüşüm ancak, başından beri birinci temanın zikredilişinden maksat ikincinin zikredilmesine hazırlık veya sebep olmadığı zaman iltifat olur. Buna göre iltifat şekli; "tema ve kurgusu uzak iki sözün hâşiyelerini bir araya getirmek, ya da vasıtasız bir şekilde, latif bir şekilde birinden diğerine geçmektir"⁶⁶

Hâzim el-Kartâcennî'nin, verdiği örneklerden anlaşıldığı kadarıyla onun kastettiği dönüşüm üslûbî bir dönüşüm değildir. Onun kastettiği dönüşüm bir manadan diğer bir manaya yahut bir temadan diğerine geçiştir.⁶⁷ Onun verdiği örneklerden bir kısmı şunlardır: Avf b. Muhallim'in beyti:

إِنَّ الثَّمَانِينَ وَبُلْعَتَهَا قَدْ أَحْوَجَتْ سَمْعِي إِلَى تَرْجَمَانِ

"Seksen yaş ki (Allah seni de ulaştırın) kulağımı tercümana muhtaç bıraktı".

Cerîr'in beyti:

62 Hâtimî, Ebû Ali Muhammed b. Hasan, *Hilyetu'l-Muhâdara fî sinâ'ati's-şî'r*, th. Cafer el-Kettânî, Dâru'r-Reşid, Bağdad, 1979, s.157; Bolelli Nusreddin, *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî İlimleri)* (nşr.İ.F.A.V.) İstanbul, 2001, s. 290.

63 Hasan Tabl, a.g.e, s. 13

64 es-Sealibî, Ebû Mansur, *Fikhu'l-luğa ve esrâru'l-Arabiyye*, Daru Mektebeti'l-hayat, Beyrut, ts. s. 26.

65 el-Askerî, a.g.e, s.438-439; Hasan Tabl, a.g.e, s. 14.

66 Hâzim el-Kartâcennî, *Minhacu'l-buleğa ve siracu'l-udeba*, th. Muhammed b. Habib el-Huca, Beyrut, 1996, s. 314-315.

67 Hasan Tabl, a.g.e, s.14.

طرب الحَمَامُ بِذِي الْأَرَاكِ فَهَاجَنِي لَا زِلْتُ فِي غُلٍّ وَأَنْكِ نَاضِرِ

"Zi'l-Erak denilen yerde güvercinler coştular ve beni de coşturdular. Sen hala keşke susuz ve parıltılı bir ormanda olaydın".⁶⁸

Tarafa'nın (ö.M.564) beyti:

فَسَقَى دِيَارَكَ غَيْرَ مُفْسِدِهَا صَوَّبُ الرَّبِّيعِ وَدَيْمَةٌ تَهْمِي

"Senin diyarını bol bol yağan bahar yağmuru sulasın, ifsat etmesin".

İbnu'l-Mutez'in beyti:

صَبَبْنَا عَلَيْهَا ظَالِمِينَ سَيَاطِنًا فَطَارَتْ بِهَا أَيْدٍ سِرَاعٌ وَأَرْجُلٌ

"O ata (zulmederek) sopalarımızı onun üzerine döktük. Böylece süratli eller ve ayaklar onu uçurdu".⁶⁹

Bu beyitlerden ilki çoğu belagat alimlerinin "itiraz" diye isimlendirdikleri çeşide girmektedir. İkinci ve üçüncü beyitler "et-tekmil" veya "el-ihtras"adını verdikleri çeşide girmektedir. Gerçekte ikinci beyitte bir dönüşüm söz konusudur. طرب الحمام "Güvercinler coştular" şeklindeki üçüncü şahıs kipinden لازلت "Sen hala" şeklindeki ikinci şahıs kipine dönüş vardır. Ancak öyle görünüyor ki Hazim'e göre beyitteki iltifatın medlûlü bu değildir. Aksine bu güvercinden haber verirken ona dua temasına dönüşten başka bir anlam ifade etmemektedir. Eğer ki şair في لزال لازلت "O hala keşke susuz" demiş olsaydı o takdirde bu beyit Hâzim'in kastettiği iltifat örneklerinden sayılabilirdi. Bunu onun iltifatla ilgili şu sözünden anlamak mümkündür⁷⁰: "İltifat, şairin bir şeyi zikrederken içinde bulunan daha güzel bir mana veya başka bir şeye dönerek sözü o manaya doğru çekmesidir".⁷¹

2.2 Belagatçıların İltifata Yaklaşımlarında İkinci Grup

Bir grup alime göre iltifat teriminin alanı daha da genişletilmiş iltifatla birlikte diğer bazı belagat terimleri de irtibatlandırılmıştır. Bu grupta yer alanların en önde gelenlerinden biri el-'Umde adlı kitabında İbn Reşik el-Kayravanî'dir(456/1063). Ona göre iltifat; zamirlerdeki değişiklikleri, bir manadan başka bir manaya intikali, itirazı, rucuyu, et-tetmîm veya el-ihtrası ve el-istidraki de içine alacak şekilde geniştir.⁷² Başka birçok belagatçı da onunla aynı yolu izlemişlerdir.⁷³ İbn Reşik'in bu eğilimi iltifat konusunda verdiği örnekler incelendiğinde açıkça görülmektedir. Bu örnekler yukarıda sözü edilen türlerin aşağı yukarı hepsine de uymaktadır. O ilti-

68 İbnu'l-Mutez, a.g.e, s.58-59.

69 el-Kartâcennî, a.g.e., s. 315-316.

70 Hasan Tabl, a.g.e, s.15.

71 el-Kartâcennî, a.g.e., s. 316.

72 Hasan Tabl, a.g.e, s. 15.

73 İbnu'l-Mutez, a.g.e, s. 59; es-Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b.Ali, *Miftahu'l-ulûm*, Ta'lik: Naim Zerkûr, Birinci Baskı, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1403/1983, s. 180-181; el-Kazvîni, *el-İzâh*, s.364; el-'Alevî, *et-Tiraz*, 3/104-105; er-Râzî, Fahrud-din, *Nihâyetu'l-icâz fi dirâyeti'l-'caz*, th. Bekri Şeyh Emin, Daru'l-ilm l'il-melâyîn, Birinci baskı, Beyrut, 1985. s. 287.

fatın tanımı konusunda kendinden öncekilerin bütün tanımlarını aralarında herhangi bir tercihte bulunmaksızın nakletmiştir. Bu da ona göre iltifatın sözü edilen bütün türleri kapsamaya elverişli olduğunu göstermektedir. O İbnu'l-Mutez'in iltifat ile itiraz arasındaki ayırımına dikkat çektikten sonra onun bu ayırımına razı olmadığını hissettirecek bir yorum getirmektedir. Bununla ilgili olarak o, Kuseyyir Azze'nin (105/723) şu beytini nakleder:

لَوْ أَنَّ الْبَاحِلِينَ وَأَنْتَ مِنْهُمْ رَأَوْكَ تَعْلَمُوا مِنْكَ الْمَطَالَ

"Eğer cimriler ki (sen de onlardansın) seni görseler, senden borcu ödemeyip oyalamayı öğrenirler".

Sonra bu beyte şu yorumu ekler: "sen de onlardansın" sözü söz arasına söz girdirme, parantez arası bir sözdür. Bunun böyle olduğunu İbnu'l-Mutez söylemiş ve iltifattan sonra bunu başlı başına bir bölüm yapmıştır. Geri kalan belagat alimleri ise ikisini de aynı kabul etmişlerdir.⁷⁴

Bu yolu izleyenlerden bir diğer balagat alimi Fahreddin er-Razi (606/ 1209) dir. *Nihayetu'l-îcâz* adlı eserinde iltifatın tanımı ile ilgili farklı iki görüşü herhangi birini tercih etmeksizin nakletmektedir. er-Râzî, birincisini zamirlerin birbirleriyle yer değiştirip diğerine dönüştürülmesine hasretmektedir. İkincisini de "et-Tezyîl" ile aynı saymaktadır. O, et-Tezyîli şöyle tarif etmektedir: "Başlanılmış bir söze manada onunla bütünleşen tam bir cümleyi onun tamamlayıcısı olsun diye aynen önceki cümlelerin sözcükleri ile veya başka sözcüklerle oluşturarak getirmektir". Şu ayette olduğu gibi: "وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا" "Yine, de ki: Hak geldi; bâtil yıkılıp gitti. Zaten bâtil yıkılmaya mahkumdur".⁷⁵

İbn Ebi'l-İsba' el-Mısırî (654/ 1256) de bu yolu izleyen belagatçılardandır. O, "*Tahriru't-Tahbîr*" adlı kitabında her biri iltifatın bir türünü temsil etmek üzere İbnu'l-Mutez ve Kudâme'nin tariflerini verdikten sonra şu mütaalayı sunmaktadır: "Geçen iki çeşidin dışında iltifatın üçüncü bir çeşidi daha vardır. Bu şu şekilde olur: Konuşmacı herhangi bir manaya başlar ve onu bir şekilde bitirinceye kadar devam eder. Sonra sözünü eğer bu kadarla bitirirse manasının başlangıçta kurguladığı yönden başka bir cihetten karıştığını düşünür. Tekrar sözüne dönerek onu bu yabancı unsurdan kurtaracak bir eklemede bulunur. Hamase şairinin şu beytinde olduğu gibi:

فَإِنَّكَ لَمْ تَبْعُدْ عَلَى مَتْعَهْدٍ بَلَى كُلِّ مَنْ تَحْتَ الثَّرَابِ بَعِيدٌ

"Sen tanıdık hiç kimseden uzaklaşmadın, evet toprak altındaki herkes uzaktır".⁷⁶

⁷⁴ İbn Reşik, a.g.e, 2/45-47; el-Bâkîllânî, a.g.e, 1/135-136.

⁷⁵ el-İsra 17/81; er-Râzî, a.g.e, s.287-288.

⁷⁶ İbn Ebi'l-İsba, *Tahriru't-tahbir fi sinâati's-s'îr ve'n-nesr ve beyâni i'câzi'l-Kur'an*, th: Hafni Muhammed Şeref, Dâru Lecneti İhyâit-turâsi'l-İslâmî, Kahire, 1983, s. 123-124.

İbn Ebi`l-İsba`ın iltifat saydığı bu üçüncü tür çoğu belagatçılara göre istidrâktir.⁷⁷

2.3 Belagatçıların İltifata Yaklaşımlarında Üçüncü Grup:

Bazı alimlere göre iltifat üsluptan üsluba geçişe has bir terim olarak ele alınmıştır. Bu metodu izleyenlerin en ilki el-Keşşâf adlı tefsirinde ez-Zemahşerî`dir. Bir çok müfessir ve belagatçılar da onu takip etmiştir. İbnu`l-Esîr, ez-Zerkeşî, Yahya b. Hamza el-Alevî, es-Suyûtî, es-Sekkâkî (626/1228) ve ekolü bunlardandır.

ez-Zemahşerî`den önce bu üslubun felsefe ve tahlilini yapan güzelliklerini serdetmeye çalışan bir kimseye rastlamak zor görünmektedir.⁷⁸

Hasan Tabl`a göre iltifat teriminin ilk iki grupta sözü edilen belagat alimleri tarafından başka terimlerle karıştırılmasının haklı bir gerekçesi bulunmamaktadır. Ona göre bu iki sebepten dolayı doğru değildir.

a) Bu terimin sözlük anlamının delaletiyle kullanım sahasının birbiriyle tam anlamıyla örtüşmesi uygunluk içinde olması. Çünkü her ikisi de sapma ve dönüşüm anlamına gelmektedir.

b) Bu iki önceki ekolün terminolojisinde çoğu zaman iltifat yerine kullandıkları itirâz, istidrâk, ihtiras, tezyîl vb. ıstılahların herbirinin tam çizgileriyle belirlenmiş tanımları vardır. O çerçeveye yerleştirilmişlerdir. İltifattan daha ziyade bağlı bulundukları terimlerin anlamlarını çağrıştırmaya daha uygun ve daha elverişlidirler.

Sekizinci asır alimlerinden es-Sicilmâsî, İbnu`l-Mutez'e ait "Konuşmacının ihbar(gaib)den muhataba, muhatabtan ihbar(gaib)e dönmesidir".şeklindeki iltifat tanımını naklettikten sonra iltifatı bu anlam ile "itiraz" anlamı arasında müşterek kullananlara şu şekilde itiraz etmiştir: "Bunları birbirinden farksız tek bir çeşit sayan kimse hataya düşmektedir. Biz bunların birbirinden farklı iki anlam ve iki ayrı isim olduklarını kabul ediyoruz. İsimler, asıl kullanımları itibariyle farklılık üzerine kaimdirler. İsimlerde bu özellik zatidir. Müstereklik ise arızidir. Bu nedenle biz bunları ayırdık. Her birini bağlı bulunduğu cinsin altına yerleştirdik. Herbirine en uygun olan ismi verdik. Söz konusu olan bu çeşidi de iltifat ismiyle adlandırdık. Diğer çeşide ise "itiraz" ismini verdik. Bunu ilkinin çoğunluk alimlerin kullanımına uygun olması, ikincinin de nahiv alimlerince "itiraz" ismiyle adlandırılmasından dolayı böyle yaptık. Gerçi belagat manası daha umumdur ama bu nedenlerden ötürü biz onu böyle isimlendirdik".⁷⁹

77 Hasan Tabl, a.g.e, s.17.

78 Hasan Tabl, a.g.e, s.17.

79 es-Sicilmâsî, Ebû Muhammed Kasımî, *el-Münziul-bedî fî tecnîsi esâlibi'l-bedî*, Rabat, 1980, s. 442

3. İltifatın Belagat Haritasındaki Yeri

Belagat kitaplarında iltifatın belagat ilminin bölümleri olan meânî, beyân ve bed'î ilimlerinden her üçünün de konuları arasında gösterildiği görülmektedir.

Bunun nedeni bu üç ilmin konularının ilk devirlerde kesin çizgilerle birbirlerinden ayırt edilmemiş olması ve bazen de birbirleri yerine kullanılıyor olmasıdır. İltifatı "beyan ilminin hülasası"⁸⁰ kabul eden İbnu'l-Esîr'in iltifat tasavvuru ile onu "meani ilminin bir türü"⁸¹ sayan Yahya b. Hamza el-Alevî'nin iltifat anlayışı arasında büyük bir fark yoktur. Çünkü el-Alevî'ye göre meânî ilmi ile kastedilen İbnu'l-Esîr'e göre beyân ilmi ile kastedilenle aynıdır. Her ikisi de birbirine göre günümüzde bildiğimiz belagat ilmini kastetmektedirler.⁸²

İltifatın belagat ilminin hangi bölümünden sayılacağı hususunda es-Sekkâkî'nin çelişkili bir tutum içinde olduğu gözlenmektedir. O iltifatı meani ilmi içinde genişçe ele aldıktan sonra tekrar dönüp onu kitabının son kısmına eklediği ve kendi ekolünü takip edenlerce bedi ilminin alanına dahil edilen "sözü güzelleştirme türleri"nden bir tür olarak tekrar ele almaktadır. es-Sekkâkî'nin iltifat üslubu hakkında içine düştüğü bu ikilemin nedeni her iki yerde de yaptığı açıklamalara nazaran ona göre iltifat bir defasında sözü ifade etme veya kelamın halin gereğine uygun olmasında hayati bir rol oynayan üstün bir mevkiye çıkıyor, bir diğer defasında üslubun harici güzelliğini artıran aksesuar kabilinden daha önemsiz bir seviyede kalıyor. Bu durumda iltifat es-Sekkâkî'nin işlevlerini "çoğu zaman bunlara sözü güzelleştirmek maksadıyla başvurulur".⁸³ dediği diğer söz güzelleştirici unsurlar mesabesinde kalmaktadır.

Bu ikilem, es-Sekkâkî ekolünü takip edenlerce de sürdürülmüş, bazıları bu tutumu şöyle diyerek haklı göstermeye çalışmışlardır: "İltifatın meani ilmi konuları içinde yer alması doğrudur. Çünkü bazen makam söze fazlaca kulak vermeyi ve onu beğenmeyi gerektirebilir. Bu da ancak iltifat sayesinde elde edilir. Bazen de sözün halin gereğine uygunluğu aranmaksızın iltifatla sadece sözü güzelleştirmek istenmiş olabilir. Bu açıdan iltifat böyle düşünenlere göre farklı iki yönden iki ilmin konuları arasında yer almış olabilir".⁸⁴

es-Sekkâkî ekolünden bazılarına göre de iltifat yukarıda zikredilen meânî ve bed'î ilimlerinin konuları arasında yer alabildiği gibi, beyân ilmi konuları içine de girebilir. Çünkü o beyân ilminde işlenen kinayenin elemanlarından olan "zahirin gereğinin dışına çıkma"nın bir unsurudur. Çünkü tasrih; herhangi bir itibar gözetmeksizin delaleti açık kelimeyle sözü ifade etmektir. Kinaye ise bunun tersinedir.

80 İbnu'l-Esîr, *el-Mesel*, s. 164.

81 el-Alevî, a.g.e, 2/131.

82 İbn Kemal Paşa, *Telvînu'l-hitab*, Dirase ve th. Abdulhalık b. Müsâid ez-Zehrânî, <http://www.iu.edu.sa/magazine/adad113.htm>. 16.12.2005; Hasan Tabl, a.g.e, s. 26-27.

83 es-Sekkâkî, a.g.e, s. 86, 179, 181.

84 İbn Yakub el-Mağribî, *Mevâhibu'l-fettâh*, (*Şurûhu't-telhis* içinde) 1/473

Zahirin gerektirdiği tasrih, onun tersi olan ise kinayedir".⁸⁵

Belagat alimlerinin söz konusu üç ilmin alanlarıyla ilgili açıklamalarına bakıldığında iltifat teriminin ancak meânî ilmine nisbet edilebileceği kanaati uyanmaktadır. Çünkü bu ilmin alanı "Arapça lafzın çeşitli halleridir"⁸⁶ Bu haller içinde zikir, hazif, takdim, tehir, marifelik nekralık, kasr, fasl ve vasl gibi çeşitli durumlar yer almaktadır. İltifatın da bunlar içinde yer alması uygun gözükmektedir. Bedî ve beyân ilimleri içinde sayılması için haklı bir gerekçe yoktur. Çünkü beyân ilminin alanı mecâzî delaletlerin türleri etrafında dönüp dolaşmaktadır. Bedî ilmi ise, kelimenin yapısının oluşturturduğu cinâs, seci, vb. gibi sesle ilgili unsurlarla veya sözlük anlamları çerçevesinde yer alan tıbâk, mukâbele vb. güzelleştirme öğeleriyle ilgilenmektedir. Netice itibarıyla her iki ilmin konusu da iltifat üslubunun ait olduğu nahiv manaları veya işlevsel manalar diye özetlenebilecek meânî ilmi sahası dışında kalmaktadır. Öyleyse iltifat üslubunun ait olduğu alan meânî ilmidir.⁸⁷

4. İltifatın Meydana Geldiği Yerler

Belagatçılardan bir kısmı iltifatın alanını daraltmak ve onu iltifat türlerinden tek biriyle sınırlamak hususunda İbnu'l-Mutez'i takip etmişlerdir. O da "zamirlerdeki değişiklik" şeklinde olandır. Bir kısım alimler de iltifat dairesini genişletmişler ve zamirler yanında başka üslupları da kapsayacak şekilde ele almışlardır.

Birinci gruptakiler ez-Zemahşerî, es-Sekkâkî, el-Hatib el-Kazvinî (739/1338) ve onun "et-Telhis" isimli eserini şerheden bazı belagatçılardır.⁸⁸

İkinci grubun en bariz temsilcilerinden biri Ziyaeeddin b. el-Esîr (637/1239) dir. *el-Meselu's-sair* adlı kitabında iltifatı üç kısma ayırmıştır. Onun ele aldığı üç türden birinci ve ikincisi "zamirler" alanıyla ilgilidir. Bunlardan birincisi, üçüncü şahıs kipinden ikinci şahıs kipine, ikincisi, ikinci şahıs kipinden üçüncü şahıs kipine dönüş şeklindedir. Üçüncü tür ise "sigalar" alanındaki değişikliklerdir. O bunu şöyle tarif eder: "Muzari (müstakbel) fiilden emir fiiline dönüş, mazi fiilden emir fiiline dönüş, mazi eylemi muzari fiille, gelecekte vuku bulacak eylemi mazi sigasıyla ifade etmek..."⁸⁹

İbnu'l-Esîr, iltifatın cereyan ettiği alanlardan birini de şahıs sayısında meydana gelen değişiklikler olarak kabul etmektedir. O bunu şöyle tarif eder: "İkili hitaptan çoğula hitaba, çoğul hitaptan ikili hitaba geçiştir".⁹⁰ Şu ayette böyledir:

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

85 Hasan Tabl, a.g.e, s. 27

86 el-Kazvini, *el-İzah*, s. 15.

87 İbnKemalPaşa, *Telvinu'l-hitab*, <http://www.iu.edu.sa/magazine/adad113.htm>. 16.12.2005; Hasan Tabl, a.g.e, s.29.

88 ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl*, Daru'l-marife, Beyrut, ts. 1/10; el-Kazvini, *el-İzah*, s.74; es-Sekkaki, a.g.e, s.88; *Şurûhu't-telhis*, 1/462.

89 İbnu'l-Esir, *el-Mesel*, s. 165-169.

90 İbnu'l-Esîr, *el-Câmiu'l-kebîr*, s.101.

"Biz de Musa ve kardeşine: Kavminiz (ikiniz) için Mısır'da evler hazırlayın (ikiniz) ve evlerinizi (çoğul) namaz kılınacak yerler yapın (çoğul), namazlarınızı da dos-doğru kılın (çoğul). (Ey Musa!) Müminleri müjdele! diye vahyettik".⁹¹

İbnu'l-Esîr ve onunla birlikte diğer bazı belagatçılar da:

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

"Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğu kimselerin yoluna; gazaba uğramış-ların ve sapmışların yoluna değil!"⁹²

ayetini de zamirler alanında cereyan eden iltifat örnekleri kapsamında saymışlardır. Ayette ikinci şahıs kipinden (أَنْعَمَ) üçüncü şahıs kipine (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ) geçiş olduğunu söylemişlerdir. Gerçekte bu ayetteki iltifat zamirler alanı ile ilgili değildir. Çünkü (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ) ifadesinde Allah'a (c.c) raci olan gaib zamiri yoktur ki muhatap zamirinden ona döndüğü varsaylınsın.⁹³ Bahaiddin es-Sübkî bu duruma haklı olarak dikkat çekerek şöyle demiştir: "(الْمَغْضُوبِ) ifadesinde fail tamamen zikredilmemiştir. İltifat yoluyla ona intikal ettiğimiz nasıl iddia edilebilir?"⁹⁴ Gerçekte ayet-i kerimedeki iltifat isnadla ilgilidir. Birinci tabirde nimet fiili Allah'a (c.c) raci olan muhatap zamirine isnad edilmiş, ikinci tabirde bundan dönülmüştür. İbnu'l-Esîr'in ayet üzerine yorumu ayetteki iltifatın zamir değil de isnad alanında olduğunu çağrıştırmaktadır. O "Nimeti Allah'a (c.c) isnad ederek ona hitabetmek onun hitabını tazimdir. Yine gazabı ona isnat etmeyi terkederek hitabetmek de aynı şekilde onun hitabını tazimdir".⁹⁵ diyerek buradaki iltifatın isnad alanında olduğuna dikkat çekmiş fakat isimlendirmeye muvaffak olamamıştır.⁹⁶

Öyle görünüyor ki İbnu'l-Esîr'in iltifat dairesini bu şekilde genişletmesi ondan sonraki belagatçılar üzerinde etkili olmuştur. Bu husus Yahya b. Hamza el-Alevî'nin (749/1348) iltifat tarifinde açıkça görülmektedir. O iltifatı şöyle tarif ediyor: "İltifat; konuşma veya yazıdaki bir üsluptan öncekine muhalif diğer bir üsluba dönüştür". O bu tarifi tercihini şöyle açıklamaktadır: "Bizim bu tarifimiz, "iltifat gaibten muhataba, muhataptan gaibe dönüştür" şeklinde tariftten daha güzeldir. Çünkü birinci tarif diğer iltifat çeşitlerinin hepsini de kapsamaktadır. İkinci tarif üçüncü ve ikinci şahıs kiplerinin değişmesiyle sınırlı kalmaktadır. Şüphesiz iltifat maziden muzariye dönüş ve tersi şeklinde de olur. Bu nedenle bize ait olan birinci tarif diğerlerinden daha kuvvetlidir".⁹⁷

Bedreddin ez-Zerkeşî (794/1382) de, İbnu'l-Esîr'in verdiği bazı örnekleri ak-

91 Yunus 10/87

92 el-Fatiha 1/7

93 Hasan Tabl, a.g.e, s. 20.

94 es-Sübkî, Bahaiddin, *Arusu'l-efrâh*, 1. baskı, el-Matbatu'l-kubra'l-emîriyye, Bulak, Mısır, 1318/1900. (Şurûhu't-telhis içinde) 1/478; Ebû's-Suud İmaduddin, *İrşadu'l-akli'sselim ila mezaya'l-kitabi'l-kerim*, Matbaatu Muhammed Ali, Kahire, 1952,1/19; Hasan Tabl, a.g.e, s. 20.

95 İbnu'l-Esîr, *el-Mesel*, s. 166.

96 Hasan Tabl, a.g.e, s. 21.

97 el-Alevî, *et-Tiraz*, 2/132

tararak ikinci şahıs kipinden üçüncü şahıs kipine, üçüncü şahıs kipinden ikinci şahıs kipine geçiş şeklinde olan iltifatın iki temel kısmına ek olarak "şahıs sayılarında" yani tekil, ikil ve çoğul alanında meydana gelen değişikliklerin de iltifata yaklaştığını belirtmektedir. O böylece oluşan iltifat türlerinin sayısını altıya çıkarmaktadır.⁹⁸ O bazı belagatçıların cümlelerin sentaks yapısında meydana gelen değişikliği de iltifat kabul ettiğini naklederek şöyle demektedir: "Bazı belagatçılar 2/177 ayetinde özne formunda والموفون بعدهم "andlaşma yaptıkları zaman sözlerini yerine getirirler". ifadesinden sonra nesne formunda والصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ "hele sıkıntı ve hastalık durumlarında ve savaşın kızıştığı anda sabır gösterenlerdir".⁹⁹ şeklinde devam eden ayetle, 4/162 ayetinde nesne formunda وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ "hele o namaza devam eden kullarıma bak" dedikten sonra özne formunda وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ "onlar ve zekât verenler"¹⁰⁰ şeklinde devam etmesini de iltifat olarak kabul etmişlerdir."¹⁰¹

İbnu'l-Esîr'in başlattığı ve yaygınlık kazanmamış olan bu eğilim doğru bir eğilimdir. Çünkü iltifatın sözlük anlamının içerdiği, alışılmış olan üsluptan dönme veya onun dışına çıkma demek olan her türlü değişimi içermektedir. Bu açıdan iltifat İbnu'l-Esîr ve onun metodunu izleyenlerin işaret ettiği her türlü değişim ve dönüşümü içerdiği gibi, belagatçıların dikkat çekmediği veya dikkat çekse bile bazen başka terimler adı altında irdeledikleri, edatlar alanında veya kelimelerin sözlük anlamları alanında olan dönüşümler gibi diğer türleri de içermektedir. Bu nedenle bazı müteahhir belagatçıların "iltifat; mutlak olarak kelamın bir halden diğer bir hale naklidir".¹⁰² tanımı isabetli bulunmuştur.¹⁰³ Belagatçılar arasında iltifat alanının zamirlerle sınırlı olup olmadığı konusunda tartışma olduğu gibi, zamirler alanında olduğunu kabul edenler de iki farklı görüşe ayrılmışlardır.

Birinci Görüş: ez-Zemahşerî ve onunla birlikte es-Sekkakî'nin savunduğu görüştür. Buna göre iltifat iki şekilde olur:

a) Bir manayı birinci ikinci ve üçüncü şahıs kiplerinden biriyle tabir ederken bunlardan bir diğerine geçiştir.

b) Bir manayı sözün bağlamı bir başkasını gerektirmesine rağmen bu şahıs kiplerinden biriyle ifade etmektir.

İkinci Görüş: Belagatçıların çoğunluğunun görüşüdür. Buna göre iltifat ancak yukarıda sözü edilen şekillerden birisinde gerçekleşmektedir. İki görüş ara-

98 ez-Zerkeşî, Bedruddin, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, th. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru ihyai'l-kutubi'l-'Arabiyye, Kahire, 1958 , 3/334-335; es-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, el-Mektebetu's-sekâfiyyetu, Beyrut, 1973, 2/86-87; M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m s.410.

99 el-Bakara 2/177

100 en-Nisa 4/162

101 ez-Zerkeşî, Bedruddin, a.g.e, 3/325; M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m, s.410.

102 es-Sübki, Bahauddin, *Arusu'l-efrâh (Şurûhu't-telhis içinde)* 1/464.

103 Hasan Tabl, a.g.e, s. 22.

sındaki alaka mantık tabiriyle “umum husus mutlak”tır. el-Hatib el-Kazvinî bunu şu sözüyle açıklamıştır: “Tersi doğru olmaksızın belagatçılara göre bütün iltifatlar es-Sekkakî’ye göre de iltifattır”.¹⁰⁴ Söz konusu iki farklı görüş sahiplerinin ihtilaflarının neticesi İmruulkays’ın (ö.545m.) aşağıdaki beyitlerindeki iltifat noktalarını belirlemede ortaya çıkmıştır. İmruulkays’ın beyitleri şunlardır:

تَطَاوَلَ لَيْلُكَ بِالْأُتْمَدِ وَنَامَ الْحَلِيُّ وَنَمْ تَرْقُدِ
وَبَاتَ وَبَاتَتْ لَهُ لَيْلَةٌ كَلِيلَةَ ذِي الْعَاثِرِ الْأَرْمَدِ
وَذَلِكَ مِنْ نَبَأِ جَاءَنِي وَخَبَرْتُهُ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ

“Sürme ile gecen uzadı, gamsız kişi uyudu sen uyumadın;

O geceledi, onun göz ağrısından muzdarip bir kişinin gecesi gibi bir gecesi oldu.

Bu bana gelen bir haberdendir, Ebû'l-Esvedden de bana böyle ulaştırıldı”.¹⁰⁵

ez-Zemahşerî ve es-Sekkakî’ye göre üç beyitten her biri de iltifat içermektedir. Birinci beyitteki iltifat şairin kendinden söz ederken birinci şahıs kipi yerine kendini kastederek ikinci şahıs kipiyle تطاول ليلك “gecen uzadı” demesindedir. Çünkü makam تطاول ليلي “gecem uzadı” demesini gerektirirdi. İkinci beyitte iltifat, birinci beyitte görülen ikinci şahıs kipinden وبات وباتت له ليلة “geceledi, bir gece de onun için geceledi” sözüyle üçüncü şahıs kipine geçmesidir. Üçüncü beyitte iltifat; ikinci beyitteki üçüncü şahıs kipinden من نبأ جائي “bana gelen haberdendir” sözüyle birinci şahıs kipine geçmesidir.¹⁰⁶

Belagatçıların çoğunluğuna göre bu beyitlerde iltifat sadece ikinci ve üçüncü beyitteki şahıs kipi değişikliklerinde görülenden ibarettir. Şairin birinci şahıs makamında ikinci şahıs kipiyle ifade etmesi, yani kendisine hitabetmesi bazı belagatçılara göre iltifat değil “tecrid”dir.¹⁰⁷ Çoğunluk belagatçıların benimsediği görüş daha doğru görünmektedir. Çünkü makam başkasını gerektirdiği halde onun yerine diğer zamir çeşitlerinden birini getirmekte herhangi bir dönüşüm veya intikal söz konusu değildir. Bir başka deyişle buralarda olduğu varsayılan dilin kurgusunun gerektirdiği takdiri bir intikaldir. Yoksa kelamın dokusunda her iki tarafıyla somutlaşan üslûbî bir intikal değildir. Muhtemelen el-Hatib el-Kazvinî “intikal ancak somut varlığı olan bir şeyden olur”.¹⁰⁸ sözüyle ve Ebû Hayyân et-Tevhîdî de “iltifat sözcüklerin ilintilerindendir, soyut takdirlerin değil”¹⁰⁹ derken bunu kastetmişlerdir.¹¹⁰

104 el-Kazvini *el-İzah*, s. 75.

105 ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 1/10; en-Nesefî, Ebû'l-Berakât, *Tefsîru'n-Nesefî*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984, 1/7; Tâmir Selûm Yusuf Selûm, a.g.m, s.277; Abdülcebbar Abdullah el-Ubeydî, *el-İltifat fî'l-Kur'an*, Mecelletu'r-risaleti'l-İslamiyye, Sayı: 207-208, Bağdat, Eylül 1987; s.45.

106 ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 1/10; es-Sekkaki, a.g.e, s.87.

107 el-Kazvini *el-İzah*, s.76; İbnu'l-Esir, *el-Mesel*, s.162; el-Alevî, a.g.e, 3/73-74; *Şurûhu't-telhis*, 1/463.

108 el-Kazvini, *el-İzah*, s.76.

109 Ebû Hayyan en-Nahvî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan, *el-Endülûsî, el-Bahru'l-muhîr*, Matbaatu's-Saade, Birinci baskı, Mısır, 1328/1910, 1/24.

110 Hasan Tabl, a.g.e, s.24.

5. Arap Dilinde Görülen Başlıca İltifat Türleri

Arap dilinde iltifat başlıca aşağıdaki altı kategoride meydana gelmektedir.

I. Birinci İkinci ve Üçüncü Şahıs Kipleri Arasında Meydana Gelen Değişiklik Şeklinde Olan İltifat Şekli: En yaygın olanı da bu şekildir. Şimdi bu iltifat türünün altı çeşidini örneklerle görelim.

1.Şekil: Birinci Şahıstan İkinci Şahsa Geçiş

Kur'an'dan örneği:

وَمَا لِيَ لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

"Beni yaratana ne diye kulluk etmeyeyim? Siz de O'na döneceksiniz".¹¹¹

Burada "Beni yaratana ne diye kulluk etmeyeyim?" cümlesinden maksat muhataplardır. Aslında sizi yaratana ne diye kulluk etmeyesiniz demek istemiştir. Gerçekte baştan sona muhataplar adına konuşmaktadır. Onlar adına kendisi konuşurken birinci şahıs kipiyle konuştuğu için muktezayı zahire göre bu kipi değiştirmeden konuşması ve cümlenin sonunu إليه أرجع "O'na döndürüleceğim" diye bağlaması gerekirdi. Böyle yapmayıp da ayette geçtiği şekilde ikinci şahıs kipiyle tamamlaması dolayısıyla iltifat gerçekleşmiştir.¹¹²

Bu türün şiiirden örneği Rebia b. Makrum ed-Dabbî'nin şu beytidir:

تَذَكَّرْتُ وَالذِّكْرَى تَهَيَّجُكَ زَيْنَبًا وَأَصْبَحَ بَاقِي وَصَلَهَا قَدْ تَقَضَّيَا

"Zeyneb'i hatırladın, hatırlamak seni heyecanlandırır. Artık ona ulaşmak imkansızlaşmıştır".¹¹³

Eğer baştaki hatırlama anlamına gelen تَذَكَّرْتُ fiili metinde olduğu gibi sondaki ت harfinin fethası ile okunursa es-Sekkâkî'ye göre iltifat buradadır. Çünkü normalde ت harfinin zammesiyle birinci şahıs kipinde olması gerekirken ikinci şahıs kipine dönmüştür. Eğer sözü edilen harfin zammesiyle birinci şahıs kipinde okunursa o takdirde iltifat تَهَيَّجُكَ kelimesindedir.¹¹⁴

2. Şekil: Birinci Şahıstan Üçüncü Şahsa Geçiş

Kur'an'dan örneği:

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوفَةَ. فَصَلِّ لِرَبِّكَ

" Muhakkak Biz, sana Kevseri'î verdik. Sen de Rabbin için namaz kıl ve kurban kesiver"¹¹⁵

111 Yasin 36/22

112 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/319; İbnu'l-Esîr, *el-Mesel*, 2/173; el-Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh*, Matbaatu'l-Babî el-Halebî, Kahire, ts. s. 87; el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s.158; Hamza ed-Demirdâş Zağlul, *Min belâğati'l-iltifât fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Mecelletu'z-zehra, Sayı:6, Kahire, Mart 1988, s.117; Tâmir, Selûm Yusuf Selûm, a.g.m, s.281; Abdülcebbar Abdullah el-Ubeydî, a.g.m, s. 49.

113 es-Sekkâkî, a.g.e, s.119; el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s.1/157.

114 İbn Kemal Paşa, *Telvinu'l-hitab*, <http://www.iu.edu.sa/magazine/adad113.htm>. 16.12.2005.

115 el-Kevser 108/1-2

Zahire göre فصل لنا "Bizim için namaz kıl" denmesi beklenirdi.¹¹⁶ Bu tür iltifatın cahiliye şiirinde örneği olmadığı ifade edilmiştir.¹¹⁷

Birinci şahıstan üçüncü şahsa geçişe örnek olarak aşağıda sure ve ayet numaraları verilen ayetlere de bakılabilir:¹¹⁸

2:5, 23, 37, 161, 172; 3:57, 151; 4:30, 33, 69, 122; 6:90, 95, 111, 112, 127; 7:12, 58, 101, 142; 8:4; 10:22, 25; 14:46; 15:28, 96; 16:52; 17:1; 20:4; 21:19; 22:6; 23:14, 57, 78, 91, 116; 24:35, 46; 25:31, 47, 58; 26:5, 9, 213; 27:6; 28:13, 59, 62; 29:3, 40, 67, 69; 30:54, 59; 31:11, 23; 32:25; 33:9, 46, 50; 34:21; 35:31, 32, 38; 36:36, 74; 37:33; 38:26; 40:61, 85; 41:19, 28, 40, 45, 53; 44:6; 45:22, 30; 48:2; 51:58, 53:30; 54:55; 57:27; 60:3; 65:10; 66:12; 67:19; 68:48; 76:6, 24, 29; 87:6; 94:8; 95:8; 97:4; 108:2.

3. Şekil: İkinci Şahıstan Birinci Şahsa Geçiş

Bu tür iltifatın Kur'an'da örneğine rastlanmamıştır. Şiirden örnek olarak İmruu'l-Kays'ın çağdaşı olan cahiliye şairi Alkame'tu'l-Fahl'ın şu beyitleri gösterilmiştir:

طَحَا بِكَ قَلْبٌ فِي الْحِسَانِ طُرُوبُ بَعْدَ الشَّبَابِ عَصَرَ حَانَ مَشِيبٍ
يُكَلِّفُنِي لَيْلَى وَقَدْ شَطَّ وَلَيْهَا وَعَادَتْ عَوَادَ بَيْنَنَا وَخُطُوبُ

"Gençlikten sonra ihtiyarlığın gelip çatdığı bir sırada bu kalp seni bir güzele yaktı. Onu yakalamak çok uzak olduğu halde bu kalp beni Leyla'ya ulaşmakla sorumlu tutuyor. Halbuki aramızda nice cefalar ve istenmeyen olaylar geçti".¹¹⁹

Birinci beyitte şair طحا بك şeklinde ikinci şahıs kipinde başlattığı hitabını ikinci beyitte يكلفني diyerek kendisine, birinci şahsa çevirmiştir. Cümlelerin normal akışına göre ikinci şahıs kipiyle devam ederek يكلفك demesi beklenirdi. Bu şekilde iltifat meydana gelmiştir. Bu durumda يكلف fiilinin faili قلب olmakta ليلي ise ikinci meful olmaktadır.¹²⁰

4.Şekil: İkinci Şahıstan Üçüncü Şahsa Geçiş

Kur'an'dan örneği:

حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ

"Gemide bulunduğunuzda geminin onları hoş bir rüzgarla götürdüğünde"¹²¹

Ayette zahir akışa bakılırsa جرین بهم "onları hoş bir rüzgarla götürdüğünde" değil de جرین بكم "sizi hoş bir rüzgarla götürdüğünde" denmesi beklenirdi.¹²² Bu türün şiirden örneği şair Abdullah b. Anme'ye ait şu beyittir:

116 el-Kazvîni, *Telhîs*, 17; el-Kazvîni, *el-Îzâh*, 158; *Şurûhu't-telhîs*, 1/468; Abdülcebbar Abdullah el-Ubeydî, a.g.m, s. 50;

117 İbn Kemal Paşa, *Telvînu'l-hitab*, <http://www.iu.edu.sa/magazine/adad113.htm>. 16.12.2005.

118 M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m, s.412-413.

119 *Şurûhu't-telhîs*, 1/468-469; Abdurrahim el-Abbâsî, *Meâhidu't-tansîs alâ şevâhidi't-telhîs*, th. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Alemu'l-kutub, Beyrut, ts. 1/173-174

120 İbn Kemal Paşa, *Telvînu'l-hitab*, <http://www.iu.edu.sa/magazine/adad113.htm>. 16.12.2005.

121 Yunus 10/22

122 el-Kazvîni, *Telhîs*, s.88; el-Kazvîni, *el-Îzâh*, 1/158; Hamza ed-Demirdâş Zağlul, a.g.m, s.115; Tâmir, Selûm Yusuf Selûm, a.g.m, s.279; Abdülcebbar Abdullah el-Ubeydî, A.g.m, s.50.

إِنْ تَسْأَلُوا الْحَقَّ نُعْطِ الْحَقَّ سَائِلُهُ وَالذَّرْعُ مُحَقَّقَةٌ وَالسَّيْفُ مَقْرُوبٌ

"Eğer hak istiyorsanız isteyene hakkı veriz. Kalkan bineğimizin terkinde kılıç da kınındadır."¹²³

Beyitte سائله kelimesinde baştaki ikinci çoğul şahıstan üçüncü tekil şahsa geçiş şeklinde iltifat vardır.

5. Şekil: Üçüncü Şahıstan İkinci Şahsa Geçiş

Kur'an'dan örneği:

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ. إِيَّاكَ نَعْبُدُ

"O din gününün maliki Allah. Ancak sana ederiz kulluğu, ibadeti .."¹²⁴

Sözün zahirine göre إِيَّاكَ نَعْبُدُ (Ancak ona ibadet ederiz) denmesi beklenirdi.¹²⁵ Bu tür iltifatın şiiirden örneği aşağıdaki beyitlerdeki gibidir:

طَرَقَ الْخَيَالُ وَلَا كَلِيلَةَ مُدْلَجٍ سَدِّكَأَ بَارُحِلْنَا وَلَمْ يَنْعَرَجِ
أَتَى اهْتَدَيْتَ وَكُنْتَ غَيْرَ رَحِيلَةٍ وَالْقَوْمُ قَدْ قَطَعُوا مَتَانَ السَّجَسَجِ

"Hayal kapkaranlık gece gibi bastırıp gelerek pılımızı pırtımızı toplayıp yola koyuldu, durup ikamet de etmedi; Sen doğru dürüst yürüyemiyordun bile, nasıl ulaştın? Halbuki topluluk yüksek tepeleri ve düz ovaları aşmış gittiler".

Şair ikinci beyitte اهْتَدَى demesi gerekirken اهْتَدَيْتَ diyerek üçüncü şahıstan ikinci şahıs kipine geçerek iltifat yapmıştır.¹²⁶

Üçüncü şahıstan ikinci şahsa geçişin örneği olarak aşağıda sure ve ayet numaraları verilen ayetlere de bakılabilir:¹²⁷

1:5; 2:21, 25, 28, 60, 83, 214, 229, 233; 3:180; 4:11; 6:6; 8:7, 14; 9:19, 69; 10:3, 68; 11:14; 16:55, 68, 74; 19:89; 21:37; 23:15, 65; 27:90; 30:34; 31:33; 33:55; 34:37; 35:3; 36:59; 37:25; 38:59; 43:16, 47:22, 30; 50:24; 52:14, 19, 39; 55:13, 56:51, 91; 57:17, 20; 67:13; 75:34; 76:22, 30; 77:38, 43; 78:30, 36; 80:3; 87:16.

6. Şekil: Üçüncü Şahıstan Birinci Şahsa Geçiş

Kur'an'dan örneği:

وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتَنِّيْرُ سَحَابًا فَسَقْنَاهُ

"Allah odur ki rüzgârları göndermiştir, derken bir bulut kaldırı, derken onu ölmüş bir beldeye sevk etmişizdir..."¹²⁸

Zahire göre فسقناه (sevk etmiştir) denmesi düşünlürdü. (sevk etmişizdir)

123 es-Sekkâkî, a.g.e, s.200; el-Kazvînî, el-Îzâh, s. 156-159.

124 el-Fatiha 1/4-5

125 es-Sekkâkî, a.g.e, s.201; el-Kazvînî, Telhîs, s.88; el-Kazvînî, el-Îzâh, 1/158; Şurûhu't-telhîs, 1/469-471; Hamza ed-Demirdâş Zağlul, a.g.m, s.113; Abdülcebbâr Abdullah el-Ubeydî, a.g.m, s. 47; Tâmir, Selûm Yusuf Selûm, a.g.m, s. 277.

126 İbn Kemal Paşa, Telvînu'l-hitab, <http://www.iu.edu.sa/magazine/adad113.htm>. 16.12.2005.

127 M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m, s. 413.

128 Fatır 30/9

denilerek üçüncü şahıstan birinci şahsa geçiş yapılmıştır.¹²⁹ Bu türün şiirden örneği İmruu'l-Kays'ın (ö.545m.) şu beyitleridir:

تَطَاوَلَ لَيْلُكَ بِالْأَثْمَدِ وَنَامَ الْحَلِيُّ وَلَمْ تَرْقُدِ
وَبَاتَ وَبَاتَتْ لَهُ لَيْلَةٌ كَلِيلَةَ ذِي الْعَائِرِ الْأَرْمَدِ
وَذَلِكَ مِنْ نَبِيٍّ جَاءَنِي وَخَبَّرْتَهُ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ

" Sürme ile gecen uzadı, gamsız kişi uyudu sen uyumadın; O geceledi, onun göz ağrısından muzdarip bir kişinin gecesi gibi bir gecesi oldu. Bu bana gelen bir haberdendir, Ebû'l-Esvedden de bana böyle ulaştırıldı!"¹³⁰

Üçüncü şahıstan birinci şahsa geçişin örneği olarak aşağıda sure ve ayet numaraları verilen ayetlere de bakılabilir:¹³¹

2:23, 47, 73, 83, 118, 160, 172; 3:25, 58, 168; 4:30, 33, 37, 41, 64, 74, 114, 174; 5:14, 15, 19, 32, 70, 86; 6:22, 92, 97, 98, 99, 107, 110, 114, 126; 7:37, 57; 8:9, 41; 10:7, 11, 21, 22, 23, 28; 11:8; 13:4; 14:13; 16:2, 40, 66, 75, 84; 17:1, 21, 33, 97; 18:7; 19:9, 21, 58; 20:53, 113; 21:29, 37; 22:57, 67; 24:55; 25:17, 32, 45, 48, 56; 26:198; 27:60, 81; 28:57, 61, 75; 29:4, 7, 23; 30:16, 28, 34, 47, 51, 58; 31:7, 10, 23; 32:12, 16, 27; 33:9, 31; 34:5, 9; 35:9, 27; 36:8, 37; 37:6; 39:2, 3, 16, 27, 49; 40:5, 70, 84; 41:12, 28, 39; 42:7, 13, 20, 23, 35, 38, 48; 45:31; 46:7, 15; 47:13; 48:25, 49:13; 52:21, 48; 53:29; 54:11; 55:31, 58:5; 59:21; 61:14; 65:8; 66:10; 67:5, 17; 68:15, 35; 69:11; 70:7; 72:16; 76:9; 80:25; 86:15; 87:6; 88:25; 89:29; 92:7; 96:15.

II. Tekil, İkil ve Çoğul Biçimindeki Şahıs Sayıları Arasında Meydana Gelen Değişiklik Şeklinde Oluşan İltifat Şeklidir

Bu tür iltifatla ilgili örneklerin çoğunda Allah (c.c) kendi zatından tazim ifade eden birinci çoğul şahıs kipiyle söz etmektedir. Onun güç ve kudretinin ifadesi olarak bu şekilde bir değişiklik meydana gelmektedir. Şu ayette böyledir:

لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ

"Yoo! Yemin ederim o kalkım gününe (kıyamet gününe)! Yine hayır, yemin ederim o sürekli kendini kınayan nefse. İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor? Evet derleriz, parmak (uç)larını bile tesviyeye (eski haline getirmeye) gücümüz yeter!"¹³²

İltifatın bu türü aşağıda sure ve ayet numaraları verilen Kur'an ayetlerinde de görülebilir.¹³³

2:34, 38, 40, 106, 123, 217; 7:24, 127, 14:31, 37; 15:49; 16:65; 17:36; 20:37, 40, 41, 81, 124; 22:45; 23:51, 66; 27:84; 29:8, 57; 31:15; 32:13; 34:12, 45; 35:40; 43:32, 69; 46:5; 50:30; 54:17, 22, 32, 40; 55:31; 65:11; 68:44; 69:44; 70:40; 73:12; 74:16, 31; 75:3; 77:39; 90:4; 98:8; 100:11.

III. Muhataplarda Meydana Gelen Değişiklikler Şeklinde Gerçekleşen İltifat Şekli: Buna şu ayet örnek verilebilir:

129 Hamza ed-Demirdâş Zağlul, a.g.m, s.118; Abdülcebbar Abdullah el-Ubeydî, a.g.m, s. 52.

130 ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 1/10; en-Nesefî, a.g.e, 1/7; Tâmir Selûm Yusuf Selûm, a.g.m, s.277; Abdülcebbar Abdullah el-Ubeydî, a.g.m, s. 45.

131 M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m, s. 412.

132 el-Kiyame 75/1-4

133 M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m, s. 420.

قَوْلَ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ

"Haydi bakalım, yüzünü Mescid- i Haram'a doğru çevir. Siz de ey müminler, nerede olursanız olun, yüzünüzü o tarafa doğru çevirin!"¹³⁴

Burada hitap başlangıçta Hz. Peygamber'e (s.a.v) yönelik iken bütün müminlere çevrilmiş olduğu görülmektedir. Bazı ayetlerde muhatapların sayısı daha da fazla olabilmektedir. Şu ayetteki gibi:

وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بُيُوتًا وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَ لِقَوْمِكَ مِمَّنْ

"Biz de Musa ve kardeşine: Kavminiz (ikiniz) için Mısır'da evler hazırlayın (ikiniz) ve evlerinizi (çoğul) namaz kılınacak yerler yapın (çoğul), namazlarınızı da dos-doğru kılın (çoğul). (Ey Musa!) Müminleri müjdele! diye vahyetti".¹³⁵

Kur'an'da muhataplarda meydana gelen değişiklikler aşağıda numaraları verilen ayetlerde de görülmektedir:

2:144, 148, 150; 4:109; 5:48; 6:133; 7:3; 10:87; 12:29; 16:2; 17:63; 27:93; 28:35; 29:46; 31:31; 33:4, 19, 51; 39:31; 42:13; 48:9; 58:2; 65:1; 69:18; 73:20.

Çağdaş İngilizce'de tekil, ikil ve ve ikinci çoğul şahıs zamirleri arasında bir fark gösterilmediği için bu ve benzeri Kur'an pasajlarının çevirisinde söz konusu değişiklikler dikkate alınmamakta ve asıl metindeki retorik etki kaybolmaktadır.¹³⁶ Aynı problem Türkçe mealler için de geçerlidir.¹³⁷

IV. Fiillerin Zamanlarında/Kiplerinde Yapılan Değişiklikler Şeklinde Meydana Gelen İltifat: Bu tür değişiklikler mazi siygasından muzariye veya tersi şeklinde olduğu gibi bunlardan sonra emir siygası şeklinde de devam edebilmektedir. Zamanlarda ve kiplerde meydana gelen değişiklikler es-Sekkâî ve İbnu'l-Esîr tarafından iltifat olarak kabul edilmiştir.¹³⁸ Şu ayetlerde olduğu gibi:

اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَكُمْ جُنُودُ فَارِسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا..... إِذْ جَاؤُوكُمْ مِّنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَتَطُنُّونَ بِاللِّهِ الظَّنُونَا

"... Allah'ın üzerinizdeki nimetini anın. O zaman ki, size ordular gelmişti de üzerlerine bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular salıvermiştik..... O zaman hem üstünüzden gelmişti, hem aşağı tarafınızdan..... Allah'a türlü türlü zarlarda bulunuyordunuz."¹³⁹

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِّنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِّنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا

"O'dur ki (önce) sizi topraktan, sonra nutfe(sperm)den, sonra alaka(embriyo) dan yarattı."¹⁴⁰

134 el-Bakara 2/144

135 Yunus 10/87

136 M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m, s. 421.

137 Öztürk Mustafa, *Kur'an Meallerindeki Ciddi Hatalar Üzerine*, İslamiyat, c.8, sayı:4, Ekim-Aralık 2005, s.130.

138 M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m s.422; Abdülcebbar Abdullah el-Ubeydî, a.g.m, s. 51-56.

139 el-Ahzab 33/9-10

140 el-Mümin 40/67

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً

"....Allâh gökten bir su indirdi de yer yeşeriyor."¹⁴¹

سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلُكُ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ

".....Allah bütün yerdekileri sizin hizmetinize sundu. Ve emriyle denizde seyredip giden gemileri de."¹⁴²

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَحَشَرْنَاَهُمْ

"Düşün o günü ki, dağları yürüteceğiz Onları mahşer meydanına toplama- şızdır...."¹⁴³

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ

"Sûr'a üfürüldüğü gün göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapıldı."¹⁴⁴

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَاً وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى

"Biz ta o zaman bu Beyt'i, insanlar için bir sevap kazanma ve bir güven yeri kıldık. Siz de Makam- ı İbrahim'den kendinize bir namazgah edinin."¹⁴⁵

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ

"De ki: "Rabbim bana adaleti emretti. Her mescidde yüzünüzü O'na doğrultun...."¹⁴⁶

فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِّلْكَافِرِينَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا

"...yakıtı, insan ve taş olan inkârcılar için hazırlanmış cehennem ateşinden sakının..... İnananları müjdele!"¹⁴⁷

V. Bazı İsimlerin Sentaktik Yapısının Değişmesiyle Meydana Gelen İltifat: Bu tür değişikliklerle aynı siyakta belli bir üslupta başlayan cümle yapısının öncekine muhalif bir tarzda bir değişikliğe uğrayarak devam etmesi kastedilmektedir. Bunlar etken (malum) fiille başlamışken edilgen (meçhul) ile devam etmesi, fiil geçişli iken geçişsiz şekline dönülmesi, fiil cümlesi yapısından isim cümlesi yapısına dönülmesi veya bunların tersi biçiminde olabilmektedir. Sözü edilen değişiklikler gelişigüzel değil ifadeye sayısız anlam zenginliği katmak amacıyla yapılmaktadır.¹⁴⁸

وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا
وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

"...Ancak eren Allah'a,iman edip seve seve mal veren, hem namazı kılan, hem zekatı veren, sözleştikleri vakit sözlerini yerine getiren, hele sıkıntı ve

141 el-Hac 22/63

142 el-Hac 22/65

143 el-Kehf 18/47

144 en-Neml 27/87

145 el-Bakara 2/125

146 el-Araf 7/29

147 el-Bakara 2/24-25

148 Hasan Tabl, Üslûbu'l-iltifat fi'l-belagati'l-Kur'aniyye, Daru'l-fikri'l-Arabî, Kahire, 1988 s.146

hastalık durumlarında ve savaşın kızıştığı anda sabır gösterenlerdir. İşte bunlardır doğru olanlar ve bunlardır Allah'tan korkup kötülüklerden sakınanlar”¹⁴⁹

Bu ayette nesne konumunda (mansub) olan الصَّابِرِينَ (sabır gösterenler) özne konumunda (merfu) olan وَالْمُؤْمِنُونَ (sözlerini yerine getirenler) ifadesine atfedilmiştir. Bundan maksat, sabredenlerin özellikle övgüye layık olduklarını dile getirmek içindir. Arap dilinde medhe konu olan kelimelerde irabın ref ile nasb (özne-nesne) arasında farklılığı, dikkat celbetmek için bir âdettir.¹⁵⁰ Önemli sayılan herhangi bir söze kulak verilmesi istendiğinde, bir yazıda bulunan bazı kelimelere veya cümlelere dikkat çekilmek istendiğinde Arapçada olduğu gibi, irâb düzenindeki formunu değiştirmek, sesi yükseltmek, herhangi bir şekilde vurgulamak, harflerin büyüklüğünü değiştirmek, mürekkebin rengini değiştirmek veya yazıda altını çizmek gibi o kısmı diğerlerinden daha belirgin hale getirecek bir yola başvurulur.¹⁵¹ Günümüzde bilgisayarla yazılan yazılarda bu tür pasajları italik yazmak, rengini koyulaştırmak vb. gibi birçok yöntemden yararlanılabilir. Yukarıdaki ayette meydana gelen değişikliğe benzer sentaktik yapıda meydana gelen bir değişiklik örneği de namazın önemine vurgu yapılmak amacıyla şu ayette yapılmıştır¹⁵²:

لَكِنَّ الرَّاٰسِخُوْنَ فِى الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُوْنَ وَالْمُعِيْمِيْنَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُوْنَ الزَّكَاةَ

“Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve inananlar..... Özellikle namaza devam edenlerle zekat verenler.....”¹⁵³

VI. Zamir Yerine İsim Kullanılması Şeklinde Gerçekleşen İltifat: Özel isimler ve diğer isimlerin zamir yerinde kullanılmasında pek çok gayeler gözetilmektedir. Bunlar, manayı muhatabın aklına iyice yerleştirmek, muhatabın kalbine korku salmak, muhatabın merhametini celbetmek gibi gayelerdir.¹⁵⁴ Bu tür iltifatın en çok gerçekleştiği ayetlerin Allah'ın (c.c) isminin geçtiği ayetler olduğu dikkat çekmektedir. Allah (c.c) ismi yerine zamir kullanılabilmesi mümkün iken çeşitli retorik gayelerle Allah ismi tekrar edilmektedir.¹⁵⁵

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذٰلِكَ ظَنُّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فَوَيْلٌ لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنَ النَّارِ

“Hem o göğü, yeri ve aralarındakileri biz boşuna yaratmadık. O, kâfirlerin zannıdır. Onun için vay ateşe girecek olan kâfirlerin haline!”¹⁵⁶

İnanmayanların inançsızlıklarının onların kendi düşüncelerinden kaynaklandığını vurgulamak amacıyla ayetin son kısmında inanmamayı anlatan türemiş isim yinelenmiştir. Halbuki للَّذِيْنَ كَفَرُوْا türemiş ismi yerine لَهُمْ zamiri kullanılabilirdi. Zamir

149 el-Bakara 2/177

150 Yazır, Muhammed Hamdi Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1/599

151 Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsiru'l-menâr*, Dârul-menâr, Kahire, 1961, 6/264, 478.

152 M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m, s.425; Hasan Tabl, a.g.e (Kahire baskısı), s. 153-154.

153 en-Nisa 4/162

154 Akdemir Hikmet, a.g.e, s.388-389.

155 M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m, s.428.

156 Sad 38/27

2:59, 60, 64, 105, 107, 109, 112, 115, 153, 157, 207; 3:5; 4:26, 27, 28, 32, 80, 81, 84, 87, 88, 92, 94, 95, 99, 100, 103, 104, 106, 110, 113, 176; 5:39, 40, 54, 83, 97, 98; 6:1, 21; 8:13; 12:87, 90; 13:2, 3; 14:1, 6, 11, 20, 21, 25, 27, 34, 47, 51; 16:18, 19, 84; 17:22; 19:19, 56, 69, 91, 92, 93; 20:130; 21:39; 22:31 58, 60, 61, 62, 72, 78, 23:27, 58, 59; 24:38. 62, 64; 25:17; 28:64, 56, 68, 70, 75, 87, 29:5, 10, 20, 45, 63; 32:3; 33:2, 13, 17, 25, 50; 35:3, 28; 38:4, 26, 27; 39:2, 3, 22; 40:6, 21, 44; 41:27; 42:5, 47, 49, 53; 46:11; 47:4; 57:9, 21, 29; 59:18; 60:1; 61:13; 63:1, 9; 67:11; 74:31; 110:3.

6. İltifatın İşlevi

İltifatın teorik alt yapısını ilk defa ez-Zemahşerî temellendirmiş olduğu gibi onun edebî değerini ilk olarak ele alan da yine odur. el-Kazvinî, es-Sekkâkî, Yahya b. Hamza el-Alevî gibi ondan sonra gelen belagatçılar bu konuda onun görüşünün benimsemişlerdir.

ez-Zemahşerî'ye göre iltifat iki temel fonksiyon icra etmektedir. Biri, iltifatın bütün türlerinde geçerli olan genel bir fonksiyondur. O da; sözü edilen cümlelerin beklenen seyrinden çıkış veya dönüşlerle dinleyici veya okuyucuyu faydalandırmak, dinlediğinden zevk aldirmek ve onun zihnini zinde tutmaktır.¹⁵⁸

Diğeri, iltifat türlerinden her türün geçtiği bağlamda yaptığı çağrışım ve delatlemlerle oluşturduğu özel fonksiyondur.¹⁵⁹ ez-Zemahşerî'nin bu konudaki ifadesi şöyledir: "Çünkü sözün bir üsluptan diğerine intikal etmesi dinleyiciyi veya okuyucuyu zinde tutması daha canlı bir şekilde dinlemesini sağlaması açısından, tekdüze bir üslupla ifade edilmesinden daha güzeldir".¹⁶⁰ ez-Zemahşerî'ye göre iltifat gerçekleştirdiği her yerde siyakı beklenen akışından çıkarak ona söz konusu bağlama ilişkin daha belâğatlı anlamlar kazandırmaktadır. Bunlar o siyakta geçen iddiayı kabul etmeme (el-Keşşaf 2/131), tehdit (el-Keşşaf 1/484), korkutma (el-Keşşaf 2/413), şiddet (el-Keşşaf 2/210), şiddetli davranma (el-Keşşaf 3/272), kınama (el-Keşşaf 3/73), sapıklığı tenkit etme (el-Keşşaf 1/382), ayıplama (el-Keşşaf 3/53), çirkin görme (el-Keşşaf 2/583), yüceltme (el-Keşşaf 1/538, 2/528), övme (el-Keşşaf 3/224), ikramda bulunma (el-Keşşaf 3/268), özelleştirme (el-Keşşaf 3/155, 3/302) gibi o bağlama zenginlik katan anlamlar kazandırmaktadır.¹⁶¹ ez-Zerkeşî sayılanlardan başka iltifatın yapılaş maksatlarına şunları da eklemektedir: Muhatabı onurlandırma niyeti (Kur'an 1/4), zamir gelebilecek bir yerde isim getirerek bu sayede zamirle ifade edilemeyecek ilave bir anlam katmak (Kur'an 44/6), ikinci şahıs kipinden üçüncü şahıs kipine geçerek başta sözü edilenlerin yaptıklarından dönmeleri için onların yaptıkları işin ne kadar kötü olduğunu anlatmak (Kur'an 10/22), yapılan işin sadece kendisine has olduğunu vurgulamak için konuşmacının birinci tekil şahıs kipinden birinci çoğul şahıs kipine geçerek ifade etmesi (Kur'an

157 M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m, s.428-429

158 Tâmir, Selûm Yusuf Selûm, a.g.m, s.282

159 Hasan Tabl, a.g.e(Medine baskısı), s.24-25.

160 ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/10; es-Sekkâkî, a.g.e, s.86-87; el-Kazvinî *el-İzah*, s.77; İbnu'l-Esîr, *el-Mesel*, s.162; el-Alevî, a.g.e, 2/132-135; ed-Desûkî, *Haşiye ala muhtasari'l-meani* (*Şurûhu't-telhis* içinde), 1/4472.

161 Tâmir, Selûm Yusuf Selûm, a.g.m, s.284.

35/9), iltifatın gerçekleştiği yerdeki herhangi bir şeye özel önem atfetmek (Kur'an 41/12), daha önce konuşulup geçilmiş bir muhabata aniden dönerek onu paylamak (Kur'an 19/98)¹⁶²

İbnu'l-Esîr ise iltifatın değerini dinleyici veya okuyucuda bıraktığı tesirle ilişkilendirmesi dolayısıyla ez-Zemahşerî'yi tenkit etmektedir. O eleştirisini şöyle sürdürüyor: "Çünkü bir üsluptan diğerine geçiş ez-Zemahşerî'nin dediği gibi ancak dinleyiciyi zinde tutmak ve dinlemeye devam etmesini sağlamak için uyanık halde tutmak maksadıyla olursa bu, dinleyicinin bir tek üsluptan usandığını gösterir. Dolayısıyla dinlemeye karşı zindelik bulmak için başka bir üsluba geçer. Bu durum kelamın güzel bir niteliği değil, onda bir kusur sayılır. ez-Zemahşerî'nin bu görüşünü kabul etsek bile bu ancak uzun konuşma veya yazıda söz konusu olabilir. Oysa biz bunun tersini düşünüyoruz". Sonra İbnu'l-Esîr kendine göre iltifatın değerini açıklamaya geçer ve şöyle der: "Bir yerde belirli bir sözün kullanılmasını gerektirecek bir standart yoktur. Bu kullanım kastedilen manaya gösterilen özene bağlıdır. Bu mana da sayılamayacak kadar çok türlere ayrılır. Konunun özelliğine göre belli bir üslupta bir söz kullanılır".¹⁶³

Gerçek şu ki İbnu'l-Esîr ez-Zemahşerî'yi eleştirisinde ileri gitmiştir. İltifat üslubunun sözlük anlamında taşıdığı alışılmış veya beklenilmekte olanın dışına çıkışıyla veya okuyucunun dikkatini çekerek zinde tuttuğu hususunda kuşku yoktur. Diğer yandan İbnu'l-Esîr'in tenkidinden anlaşıldığı üzere ez-Zemahşerî iltifatın değerini sadece dinleyici veya okuyucu üzerinde bıraktığı etkiyle sınırlı tutmamıştır. Aksine İbnu'l-Esîr'in de üzerinde yoğunlaştığı gibi, onun ifade fonksiyonuna da işaret etmiştir. Görüldüğü kadarıyla İbnu'l-Esîr ez-Zemahşerî'nin iltifatın fonksiyonunu anlatırken kullandığı "وقد تختص مواقفه بفوائد" "İltifatın her geçtiği yerde birçok fonksiyonu vardır". ifadesini detaylandırmaktan öteye gitmemiştir. Daha garibi de İbnu'l-Esîr iltifatın değer ve işlevini tahlil ettiği örneklerin çoğunda ez-Zemahşerî'nin sözlerini aynen aktarmıştır.¹⁶⁴

7. Sonuç Yerine

Arap dili sahasında eser veren eski ve yeni yazarlar bazı terimleri kullanırken bazen kelimenin sözlük anlamını, bazen terim anlamını dikkate aldıklarından bu durum terimlerin kullanımında tedahüle yol açmıştır. Bunun sonucu olarak birçok terim birbirinin yerine kullanılmıştır. İltifat terimi de bazen haşv, ihtiras, ihtiraz, itiraz gibi terimlerle bazı yönlerden ortaklığı sebebiyle onlar yerine veya onların iltifat yerine kullanıldığı olmuştur.¹⁶⁵ Bu nedenle belagatçıların ıstılahında iltifatın

162 ez-Zerkeşî, a.g.e / 3/325-333; M. A. S. Abdel Haleem, a.g.m, s.432

163 İbnu'l-Esîr, *el-Mesel*, s.165.

164 Hasan Tabl, a.g.e(Medine baskısı), s.25-26.

165 Bkz. Halid Besendî, *Teaddudu'l-mustalah ve tedahuluh*, Mecelletü't-turâsî'l-Arabî, Sayı:98, Haziran 2005, <http://www.awu-dam.org/trath/98/turath98-003.htm>, 25/8/2006

sahası bazen şahıs zamirlerindeki ve zaman kiplerindeki değişikliklerle sınırlanmış, bazen de siyakta, temada veya belirli siyaklarda kullanılan kelimeler ve edatlardaki değişikliği de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bu durum iltifatın aynı şartlarda aynı neticeleri verecek cinsten standart bir tanımına da ulaşılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak bunun bir olgu olarak kabullenilmesi ve geçtiği ve uygulandığı her yerde manaya kattığı anlam ve ve güzelliklerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu yüzden araştırmada iltifatın Arap dilindeki kullanım sahası ve icra ettiği fonksiyonla ilgili bir panorama sunulmaya gayret edilmiştir.

Anlaşılan o ki, iltifat üslubu, çoğu belagatçıların yaptığı üzere bir zamirden diğerine bir kipten diğerine geçişle sınırlı değildir. İltifat kavramı mananın özü veya "mananın derin yapısı" değişmemek şartıyla manayı ifade düzleminde meydana gelecek her türlü dönüşüm ve kırılmayı içerecek şekilde geniştir. Bazı belagatçılar bunu "kelamın mutlak olarak bir halden bir başka hale dönmesidir" şeklinde geniş anlamıyla ifade etmişlerdir.¹⁶⁶ İltifatta görülen bu özellik, batıda görülen ve cümlelerin derin iç yapısı aynı kalmak üzere onu yeni yeni farklı ifadelerle ifade edebilmeyi öngören değişimci dil nazariyeleriyle (en-Nahvu't-tahvîlî) de uyusmaktadır.¹⁶⁷ Arap dilinin bu özelliğini ve ifadeye kattığı güzelliği hesaba katmayan ünlü Alman müsteşrik Theodor Nöldeke Kur'an'ın dil yapısını anlattığı eserinde iltifat ismini vermeden şahıs kiplerinde meydana gelen ani değişikliklerin hoş karşılanamayacak bir durum olduğunu iddia etmiştir. Halbuki iltifat Arap dilinin temel ve çok önemli bir üslup özelliğidir. Hatta bu özellik değişim ve dönüşüm imkanını Arap diline kazandırdığı için Arapçanın cesareti diye adlandırılmıştır. Theodor Nöldeke Arap dilinin bu çok önemli özelliğini anlamaya muvaffak olamamıştır. Kur'an'dan rastgele seçtiği örneklerle dayanarak eleştiri de bulunmuştur. Ancak eleştirisinde hataya düşmüş, önyargısız davranmamıştır.¹⁶⁸

İltifat Türkçede olduğu gibi Arapçada da konuşma ve yazı esnasında kullanılan üsluplardan biridir. Başlıca zamirler ve şahıs kiplerinin beklenenin dışına çıkarak değişmesi şeklinde meydana gelmekle birlikte şahıs sayılarında, muhataplarda, cümlelerin sentaks yapısında meydana gelen dönüşümler de iltifat kabul edilmektedir. Bu dönüşümler gelişigüzel değil, kullanıldığı dile anlam zenginliği katan, başlanan üslup devam ettiği takdirde söz konusu anlamı etkili ve net olarak ulaştırmanın mümkün olmayacağı bir gereklilik olarak kullanılmaktadır.

166 Hasan Tabl, a.g.e,(Kahire baskısı) s. 55

167 Hasan Tabl, a.g.e,(Kahire baskısı), s. 49

168 M. A. S. Abdel Haleem, A.g.m s. 407,432.

Arap dilinde diğer bazı özellikler yanında iltifat için de Arapça'nın gözü pekliği kavramı kullanılmıştır. Bu kavram iltifat bağlamında Arapçanın diğer dillere üstünlüğü, kutsiyeti anlamında değil, sarf, nahiv, ses ve delalet gibi değişik düzlemlerinde oluşturmuş bulunduğu örnek çerçeveyi aşarak yeni yeni anlamları ifade etme yeterliliğinde oluşu şeklinde anlaşılmalıdır.

İltifat ifadeyi tekdüzelikten kurtararak ona canlılık, dinleyiciye uyanıklık, dinlediğini daha bilinçli bir şekilde dinleme ve anlama melekesi kazandırmaktadır. Konuşmayı usandırıcılıktan arındırmakta ve daha canlı dinlenilmesini sağlamaktadır. Bunlara ek olarak gerçekleştiği her bağlama ayrı bir zerafet kazandırmakta ve o bağlama has dolu dolu mesajlar ulaştırmaktadır. Bu bazen bir teşvik, bazen tehdit, bazen övme ve onurlandırma gibi hususiyetler taşımaktadır.

Her dilde görülebileceği gibi Arap dilinde temel bir özellik olarak gözlenen iltifat iyi anlaşılmadığı takdirde batı dillerine yapılan Kur'an çevirilerinde anlamın buharlaşmasına neden olduğu belirtilmektedir. Hatta bazı batılılar bu özelliği Kur'an'a eleştiri sebebi saymışlardır. Halbuki bu özellik İmruu'l-Kays'tan, Necip Mahfuz'a eski ve yeni Arap yazar ve şairleri tarafından uygulanagelen bir üsluptur. Apaçık bir Arapça ile indirilmiş olan Kur'anda da bu üslup sıkça gözlenmektedir. Kur'an'ın anlaşılması ve özellikle de mealinin yazılması sırasında anlam kaydır-mamak veya anlamı eksik bırakmak yahut tamamen gözardı etmekten sakınılması için bu üslubun iyice anlaşılıp uygulanmasının gerektiğini düşünüyoruz.